

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітурних дисциплін

ім. О.М. Лазаревського

Кафедра історії України, археології та краєзнавства

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «бакалавр»

на тему:

Засоби масової інформації м. Чернігова під час

Другої світової війни (1939–1945)

Виконала:

Студентка 4 курсу, 41 групи

Спеціальності :

014 Середня освіта (Історія)

Никоненко Аліна Віталіївна

Науковий керівник: доц. Дорохіна Т.Ф.

Чернігів – 2024

Роботу подано до розгляду « 26 » квітня 20 24 року.

Студент

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Никоненко А.В.

Науковий керівник

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Дорошкіна Т.Ф.

Рецензент

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Долманова Т.С.

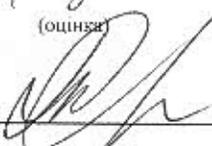
Результат захисту

95 (відмінно)
(оцінка)

11.06.2024

(дата захисту)

Голова АК

(підпис)

Дорошкіна Т.Ф.

(прізвище та ініціали голови АК)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри історії України, археології та краєзнавства

протокол № 10 від « 26 » квітня 20 24 року.

Студент (ка) допускається до захисту даної роботи в атестаційній комісії.

Завідувач кафедри

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Н.О.Сейченко

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Історіографія проблеми.....	8
1.2. Джерельна база дослідження.....	17
1.3. Методологія дослідження.....	20
РОЗДІЛ II. ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ м. ЧЕРНІГОВА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1941).....	24
2.1. Загальна характеристика ЗМІ м. Чернігова.....	24
2.2. Інформаційна спрямованість публікацій ЗМІ м. Чернігова.....	28
РОЗДІЛ III. ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ м. ЧЕРНІГОВА В ПЕРІОД ТИМЧАСОВОЇ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1943).....	31
3.1. Загальна характеристика періодичних видань м. Чернігова в 1941–1943 рр.....	31
3.2. Основні напрямки інформаційної політики.....	37
РОЗДІЛ IV. ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ м. ЧЕРНІГОВА В 1943 – 1945 рр.....	57
4.1. Загальна характеристика.....	57
4.2. Інформаційна спрямованість публікацій.....	61
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	71
ДОДАТКИ.....	81

ВСТУП

Актуальність дослідження. Засоби масової інформації за будь-яких політичних режимів виступають однією з найважливіших складових суспільно-політичного життя. Особливо їх роль зростає в умовах військового часу та максимального напруження сил воюючих держав. В цих умовах ЗМІ фактично перетворюються на суб'єктів військових дій, виконуючи як суто інформаційні, так і пропагандистські функції.

Інтерес фахівців до діяльності ЗМІ завжди був присутнім при вивченні періоду Другої світової війни. Природно, основний фокус у цих дослідженнях був спрямований на вивчення пропагандистської сутності нацистських ЗМІ, їх ролі в ідеологічному обґрунтуванні німецької агресії.

Звісно, розпад Радянського Союзу, крах комуністичної ідеології та відкриття раніше замовчуваних «білих плям» радянської доби змусили істориків на пострадянському просторі переглянути оцінки діяльності радянських ЗМІ. Додатково посиленню уваги до роботи ЗМІ в умовах воєнного стану посприяли початок російської агресії проти України в 2014 р. та повномасштабне вторгнення рф у 2022 р. З огляду на позиціонування сучасної рф як правонаступниці СРСР логічно припустити й ідентичність форм та методів здійснення інформаційної політики як 80 років тому, так і на сучасному етапі.

Впродовж останніх років історична спільнота України здійснила значний внесок у вивчення ЗМІ періоду Другої світової війни на рівні кваліфікаційних досліджень та окремих розвідок. Проте подальше вивчення діяльності друкованих періодичних видань та радіомовлення воєнної доби передусім на регіональному рівні продовжує залишатися достатньо актуальною науковою проблемою.

Метою даного дослідження є всебічне дослідження діяльності засобів масової інформації м. Чернігова під час Другої світової війни 1939–1945 рр.

Досягнення поставленої мети вимагає реалізації наступних дослідницьких завдань:

- визначити ступінь дослідженості проблеми у вітчизняній історіографії;

- схарактеризувати актуалізовану джерельну базу;
- обґрунтувати застосування методологічних принципів і методів дослідження;
- визначити коло суб'єктів масової інформації м. Чернігова в 1939–1945 рр.;
- встановити вплив тоталітарної більшовицької і нацистської ідеології на діяльність ЗМІ м. Чернігова та на ідеологічну спрямованість їх публікацій;
- виявити основні напрямки діяльності радянських та нацистських ЗМІ;
- схарактеризувати основні напрямки інформаційної політики радянських та нацистських ЗМІ, зробити їх порівняльну характеристику;
- окреслити персональний склад редакційних колегій та позаштатних дописувачів ЗМІ Чернігова у 1939–1945 рр.;
- розглянути репресивну сутність радянського та німецького режимів щодо співробітників ЗМІ м. Чернігова в 1939–1945 рр.

Об'єктом дослідження виступають засоби масової інформації м. Чернігова 1939–1945 рр. як складова частина інформаційно-пропагандистської діяльності більшовицького та нацистського режимів.

Предметом дослідження є процес організаційного становлення та функціонування ЗМІ м. Чернігова під час Другої світової війни; основні напрямки діяльності редакційних колегій місцевих друкованих періодичних видань і радіомовлення; основні складові та напрямки інформаційної політики ЗМІ; робота штатних та позаштатних працівників ЗМІ м. Чернігові; висвітлення в ЗМІ основних аспектів життєдіяльності населення.

Хронологічні межі дослідження охоплюють вересень 1939 – вересень 1945 рр. Нижня хронологічна межа пов'язана з нападом нацистської Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р., що ознаменував початок Другої світової війни, а відтак і докорінну зміну інформаційної політики держав Європи. Верхня хронологічна межа пов'язана з капітуляцією Японії, що ознаменувала поразку держав Осі (Німеччина – Італія – Японія), а відтак і перехід ЗМІ до діяльності в умовах мирного часу.

Територіальні межі дослідження охоплюють м. Чернігів – адміністративний центр Чернігівської області в адміністративно-територіальних межах 1939–1945 рр.

Методологічною основою бакалаврської роботи є типові для такого роду історичних досліджень загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності та системності. Для реалізації мети та завдань роботи були застосовані наступні **методи дослідження**: конкретно-пошуковий, проблемно-хронологічний, джерелознавчої критики, аналізу та синтезу.

Наукова новизна бакалаврської роботи полягає у порушенні на рівні кваліфікаційних робіт суспільно значущої проблеми діяльності засобів масової інформації м. Чернігова. Зокрема, в бакалаврській роботі:

- з'ясовано номенклатуру радянських та нацистських ЗМІ доби Другої світової війни в межах м. Чернігова;
- розглянуто процес створення та діяльності більшовицьких та окупаційних ЗМІ в межах м. Чернігова під час Другої світової війни;
- схарактеризовано основні напрямки діяльності ЗМІ доби Другої світової війни;
- проаналізовано складові інформаційної політики та інформаційного наповнення газетних публікацій і радіопередач;
- окреслено коло штатних співробітників редакційних колегій та позаштатних дописувачів;
- уточнено обставини створення, ліквідації та хронологічні рамки діяльності ЗМІ м. Чернігова доби Другої світової війни.

Практичне значення. Основні положення бакалаврської роботи можуть бути використані при подальшій науковій розробці проблем історії Чернігово-Сіверщини ХХ ст., а саме для написання магістерських робіт та дисертаційних досліджень на здобуття освітньо-наукового ступеня «доктор філософії». Фактичний матеріал може бути використаний при написанні наукових розвідок та розробці навчальних курсів з історії України першої половини ХХ ст., історії Чернігово-Сіверщини, спецкурсів з історії засобів масової інформації для

здобувачів освіти спеціальності 061 Журналістика. Також матеріали бакалаврської роботи можуть стати в нагоді у музейно-експозиційній та екскурсійно-туристичній роботі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки роботи були оприлюднені на XXVII науковій конференції молодих вчених і студентів Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Структура бакалаврської роботи обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається з 4 розділів, які поділяються на 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (128 позицій), а також додатків. Загальний обсяг роботи – 89 сторінок, з них основна частина – 70 сторінок.

РОЗДІЛ I

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Історіографію вивчення засобів масової інформації зазначеної доби на території Радянського Союзу та в м. Чернігові зокрема можна умовно поділити на 2 етапи. *Перший етап* історіографічної розробки питання припадає на 1940-ві – кінець 1980-х років. Тема діяльності ЗМІ під час Другої світової війни на території країн СРСР зазнала відчутного впливу ідеології і подавалася в ідеологічно вивіреному руслі. Основним завданням істориків радянської доби було показати правильність інформаційної політики Радянського Союзу у переддень та під час Другої світової війни. Відтак у наукових студіях цієї доби наголошувалося на виключно миролюбній політиці радянського режиму. Натомість провина у розв'язанні світового конфлікту покладалася виключно на капіталістичні держави світу, котрі, на думку радянських історіографів, зробили все можливе для приходу до влади в Німеччині нацистського режиму на чолі з А. Гітлером.

Відтак провідною темою в дослідженні діяльності ЗМІ у переддень Другої світової війни залишався показ «соціалістичних звершень» радянського режиму, успіхи у «соціалістичному будівництві». Природно, що значну частку в радянських дослідженнях займало відображення «керівної та спрямовуючої сили» Комуністичної партії Радянського Союзу в інформаційній політиці. Звісно, наукові студії не містили критики змісту радянських ЗМІ, вказівок на замовчування у газетних публікаціях та радіопередачах фактів масових репресій та інших негативних явищ радянського життя.

Серед наукових публікацій радянської доби, що не втратили актуальності й на сьогодні, варто насамперед відзначити фундаментальне дослідження М.В. Коваля¹. Природно, що автор в руслі панівної ідеології

¹ Коваль М.В. У битві з фашизмом. Київ: Видавництво АН УРСР, 1964. 142 с.

доводив неспроможність ідеології та інформаційної політики нацистського режиму, перевагу радянської системи. Проте праця містить цінний фактичний матеріал, що висвітлює ідеологічне протистояння двох ворогуючих систем. Дослідження висвітлює масово-політичну, культурно-виховну та освітню роботу партизанських та підпільних організацій у тилу ворога. За словами М.В. Ковалю, лекції, доповіді, радянські газети, книги, радіопередачі, концерти художньої самодіяльності, сприяючи зміцненню морального стану радянських людей у тилу ворога, наповнювали їх духовне життя, скрашували побут». В контексті нашого дослідження праця містить цінні факти щодо роботи радянського радіомовлення на окупованих територіях, зокрема, у Батуринському районі Чернігівської області.

Звісно, за радянської доби питанням виникнення та розвитку засобів масової інформації, котрі видавалися в окупованих регіонах України, не приділялася належна увага. Сам факт співпраці української інтелігенції з нацистським окупаційним режимом, тим більше розвиток гуманітарної сфери цю добу був ідеологічно табуованим. Відповідно, нечисленні дослідження, в яких подавалася інформація про факти видання української окупаційної преси, трактували їх співробітників як виключно фашистських прислужників, а інформаційне наповнення ЗМІ не було предметом детального аналізу. Слід вказати на лише приблизні підрахунки періодичних видань, які виходили за ініціативи окупаційної влади на українських землях. Так, І.П. Стафійчук вважав, що нацисти ініціювали видання близько 150 газет і періодичних видань, більша частина яких видавалася українською мовою². Натомість М.В. Коваль навів дані, що до середини 1942 р. лише в райхскомісаріаті «Україна» виходили 189 газет українською та 6 німецькою мовою, а їх загальний тираж становив 957 тисяч примірників³. Щоправда, згодом він дещо переглянув ці цифри, зазначивши, що насправді видавали 160 періодичних видань українською й 10 – німецькою, угорською та

² Стафійчук І.П. Комсомол Украины в партизанском движении 1941–1944 гг. М., 1968. С. 26.

³ Коваль М.В. Общественно-политическая жизнь трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. К., 1977. С. 203.

румунською мовами при загальному тиражі більше 1 млн. екземплярів⁴. І.О. Івлєв і А.Ф. Юденков намагалися узагальнити дані про кількість ЗМІ на всіх окупованих територіях Радянського Союзу. За їхніми підрахунками, цей перелік сягнув 260 назв. Водночас дослідники висловили припущення, що повний перелік видань окупаційної доби міг становити не менш як 300 позицій⁵.

Певний внесок у вивчення української преси доби нацистської окупації здійснили й учені західної української діаспори. Загальну характеристику преси цієї доби здійснив у своїх розвідках І. Чайковський. На його думку, кількість таких періодичних видань сягала 220 одиниць⁶.

Приблизно схожою є проблематика студії І. Мальчевського, проте автор зазначає, що на українських землях виходили лише 102 друковані видання нацистів⁷. Побіжно торкнулися проблеми видання окупаційної преси А. Жуковський і О. Субтельний. За їхніми підрахунками, на українських землях за доби окупації виходили 115 газет і журналів⁸.

Отже, під час першого етапу історіографічної розробки проблеми питанню виникнення й функціонування нацистської окупаційної преси було приділено недостатньо уваги. Її діяльність розглядали в контексті ідейно-політичної й пропагандистської боротьби між радянською і нацистською владою. Робили спроби окреслити перелік цих видань без вказівки на особливості їх виникнення й функціонування. Історики західної української діаспори характеризували видання цього періоду як вияв відродження

⁴ Коваль М.В. Фашистская политика духовного, морально-политического подавления населения Украины и ее крах (1941–1944). *Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны*: Сб. науч. тр. К., 1988. С. 157.

⁵ Івлєв І.О., Юденков А.Ф. Контрпропаганда підпільників і партизанів на окупованій радянській території (1941–1944 рр.). *Український історичний журнал*. 1985. № 6. С. 42.

⁶ Чайковський І. Українські періодичні видання в Другій світовій війні, 1939–1945 / Ред. і доп. М. Кравчук. Філадельфія: Київ, 1976. 19 с.; Чайковський І. Українські періодичні видання за німецької окупації, 1941–1944. *Гомін України (Література і мистецтво)*. 1966. № 7, 16 липня.

⁷ Мальчевський І. Українська преса під німецькою окупацією. *На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні*: Зб. статей, спогадів і документів. Торонто; Нью-Йорк, 1985. С. 291–295.

⁸ Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 123

української національної справи, проте з огляду на обмеженість джерельної бази не дійшли єдиної точки зору щодо їх кількості. Природно, окупаційна преса Чернігівщини на той час не стала об'єктом окремого розгляду, а згадувалася лише побічно й фрагментарно на рівні переліку видань.

Другий етап наукової розробки проблеми охоплює період від кінця 1980-х рр. і до сьогоднішнього та пов'язаний з демократизацією суспільного життя за доби перебудови, процесами гласності, можливістю наукової розробки раніше заборонених тем і, зрештою, встановленням незалежності України. Ключовим у цьому плані стало розширення проблематики досліджень, посилення уваги до соціальної історії та історії повсякдення.

80-ті рр., пов'язані з процесами перебудови, стали поштовхом для науковців досліджувати й презентувати матеріал з погляду загальнолюдських та загальноцивілізаційних цінностей, не зважаючи на партійні та національні підходи. Зі здобуттям Україною незалежності головним чинником розгляду подій Другої світової війни стає науковий підхід. Також важливо зазначити, що історичним описом війни займалися науковці української діаспори, дослідники близького та далекого зарубіжжя.

Демократизація суспільного життя незалежної України сприяла відкриттю для дослідників архівних матеріалів, які уможливили певні зрушення у висвітленні життя населення за німецької окупації, дали змогу з нових позицій розглянути події, персоналії тощо Чернігівщини цього періоду. Зауважимо, що історична наука на сьогодні має велику кількість нових студій, які розкривають різні сфери життєдіяльності людей, їх долю, вчинки та звичаї у важкий період історії як на передовій, так і в окупації.

За доби незалежності помітно активізувалося вивчення ЗМІ доби нацистської окупації. Свідченням посилення уваги до цієї проблеми є публікація розвідок, у яких проблема висвітлюється на загальнодержавному та регіональному рівнях, з урахуванням специфіки окремих зон окупації. Передусім варто відзначити появу низки дисертаційних і монографічних досліджень, у яких окупаційна преса становить основний об'єкт дослідження

або складник нацистської окупаційної політики

У дисертації О. Коляструк⁹ наведено інформацію про основні тенденції розвитку української преси протягом 1920–1930-х рр. Природно, що авторка справедливо наголосила на посилення ідеологічного та цензурного тиску на ЗМІ у переддень Другої світової війни, виключно односторонній характер публікацій, спрямованих на показ переваг радянського суспільного ладу.

Канадський політолог Б. Кравченко у студії «Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.»¹⁰ схарактеризував стан розвитку української преси напередодні Другої світової війни.

Для реконструкції процесу функціонування преси доби нацистської окупації важливе значення мають положення монографії О. Гончаренка, М. Куницького й О. Лисенка. У ній схарактеризовано діяльність центральних і місцевих органів влади на території райхскомісаріату «Україна» і в зоні військової адміністрації. Автори побіжно розглянули функціонування органів, які були покликані здійснювати пропагандистську діяльність і контролювати видання місцевої преси¹¹.

Видавничу справу нацистів у контексті реалізації їх культурно-освітньої політики стисло схарактеризував у своїй дисертації Ю. Левченко¹². М. Михайлюк розглянула пресу періоду окупації як складову частину агітаційно-пропагандистської діяльності органів окупаційної влади¹³. В. Яременко простежила політику німецьких властей щодо преси на території

⁹ Коляструк О. Преса УРСР в контексті політики українізації (20-30-ті роки ХХ ст.). Автореферат ... дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2003.

¹⁰ Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття / пер. з англ. В. Івашко, В. Корнієнко. Київ: Основи, 1997. С. 423.

¹¹ Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.Є. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. / НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2014. 151 с.

¹² Левченко Ю.І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.: Дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01. Історія України. Київ, 2015. 319 с.

¹³ Михайлюк М.В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 Історія України. Київ, 2006. 20 с.

райхскомісаріату «Україна»¹⁴. Д. Титаренко проаналізував інформаційний потенціал і проблематику публікацій періодичних видань, які виходили на території Східної України у 1941–1944 рр.¹⁵.

К. Курилишин у монографії, побудованій на підставі аналізу матеріалів україномовної легальної преси, розглянув основні аспекти суспільного життя населення України в умовах окупації¹⁶. Важливе місце в цьому дослідженні займає огляд преси на всіх окупованих територіях як цілісного, самостійного явища. Праця містить інформацію про структуру, зміст та проблемно-тематичні аспекти часописів, типологію видань за змістовим наповненням.

Значний внесок у висвітлення питань формування нацистської пропаганди на окупованих територіях належить О.М. Гончаренку. У його студіях¹⁷ значна увага приділена механізмам ідеологічного впливу на населення на окупованих територіях. Природно, значна роль у цьому процесі належала й окупаційним ЗМІ. У низці інших публікацій¹⁸ автор доводить, що з

¹⁴ Яременко В.М. Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в рейхскомісаріаті "Україна" (1941–1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 – Всесвітня історія. Київ, 2008. 19 с.

¹⁵ Титаренко Д.М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Дніпропетровськ, 2002. 20 с.

¹⁶ Курилишин К.М. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси: монографія. Львів: Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, 2010. 328 с.

¹⁷ Гончаренко О. «Юдео-більшовизм» як модель ідеологічної обробки місцевого населення райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). *Військово-історичний меридіан*. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 4 (6) / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Ін-т історії України НАН України. К., 2014; Гончаренко О. До питання про окремі проблеми застосування «етнографічної» тематики у практиці нацистської окупаційної пропаганди в Україні (на прикладі генерального округу «Київ») / *PEREYASLAVIKA: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2009. Вип. 3 (5). С. 78–82; Гончаренко О. Особливості нацистської пропаганди в окупованій Україні (1941–1944 рр.). *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. пр.* / Ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2006. Вип. 4. С. 114–121; Гончаренко О. Нацисти і «арійське населення» окупованих територій України: до питання про основу формування колаборації. *Голокост і сучасність*. 2003. №5 (11). С. 14–17.

¹⁸ Гончаренко О. Переяславська Рада та її наслідки в контексті нацистського окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.). *Переяславська Рада 1654 року: історичне значення та політичні наслідки: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2004. С. 173–182; Гончаренко О. Давньоруська історія в ідеологічному обґрунтуванні політики Голокосту в

пропагандистською метою на шпальтах газет друкували історичні матеріали, покликані обґрунтувати цивілізаторську місію й позитивний вплив німецької експансії на українські землі, змалювати негативний вплив євреїв на українські справи. Навіть якщо в цих публікаціях мала місце героїзація української історії, то вона була спрямована лише на акцентуацію конфлікту між українцями, з одного боку, і євреями, поляками, росіянами – з іншого.

Загальну характеристику преси та радіомовлення в Україні доби окупації подала у своїй студії Т. Удалова¹⁹. Ю. Смилянська у своїй розвідці²⁰ здійснила спробу підрахувати кількість періодичних видань на окупованих територіях Радянського Союзу, які містили інформацію про трагічні події, пов'язані з Голокостом. Процес розбудови та функціонування окупаційної преси в райхскомісаріаті Україна висвітлені в ґрунтовній праці Б. Чернякова²¹. Відображення нацистської експлуатації населення України у пресі розглянуто в

Україні. *Наукові записки з української історії*: Збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький, 2005. Вип. 16. С. 266-271; Гончаренко О. Політика сталінського режиму щодо українського селянства в інтерпретації нацистської пропаганди на території Рейхскомісаріату “Україна” (1941-1944 рр.). *Український селянин*: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2005. Вип. 9. С. 214–219; Гончаренко О., Іваненко А. Тематика історії українського козацтва в нацистській окупаційній пропаганді в Україні (1941–1944 рр.): теорія і практика. *Історія української науки на межі тисячоліть*: Зб. наук. праць / Відп. редактор О.Я. Пилипчук. К., 2007. Вип. 30. С. 47–58; Гончаренко О. Голодомор 1932–1933 років в Україні та практична діяльність адміністрації райхскомісаріату “Україна” (1941–1944 рр.): постановка проблеми/ Голодомор – геноцид 1932-1933 в Україні [Текст] = Hungerrisnot in der Ukraine 1932-1933: зб. наук. пр. / за заг. ред. Д. Блохин; Нім.-укр. наук. об'єдн. ім. проф. Ю. Блохина. Полтава: ТОВ “АСМІ” [та ін.], 2009. 288 с.

¹⁹ Удалова Т.М. Роль преси та радіомовлення на території України у період Другої світової війни (1939–1945 рр.). *Історичні і політологічні дослідження*. 2013. № 3. С. 112–117.

²⁰ Смилянская Ю. Пресса оккупационного периода в Украине: создание, структура и предварительный анализ базы данных. *Наукові записки*: Збірник. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2006. Серія “Політологія і етнологія”. Вип. 31. С. 25–50.

²¹ Черняков Б. Окупаційна преса Райхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2006. № 31. С. 51–68.

статті Н. Гандрабури²².

На другому етапі історіографічної розробки проблеми були опубліковані дослідження, у яких розкрито сутність та основні тенденції розвитку засобів масової інформації Чернігівщини, зокрема, у переддень та в роки радянсько-німецької війни.

Так, Б. Черняков²³ навів перелік окупаційних газет, зокрема й Чернігівщини, розглянув передумови та проблеми формування й функціонування видавничих редакцій без детального аналізу їхньої роботи. Г. Греченко²⁴ навів перелік періодичних видань окупованої Чернігівщини, визначив та схарактеризував тематику публікацій: освіта, наукові пошуки сучасників, суспільно-політичне й культурно-просвітницьке життя населення та плани окупантів з цих питань. Автор також указав на контроль за роботою ЗМІ відділів німецької пропаганди. О. Охріменко²⁵ проаналізувала історію чернігівського радіомовлення та навела дані про зруйнування приміщення радіовузла в липні 1941 року. О. Носенко²⁶ схарактеризувала окупаційні видання області, розміщені на шпальтах газет матеріали, розглянула зміни їх назв, оприлюднила прізвища редакторів газет та авторів статей, адреси редакцій тощо.

В. Негода²⁷, І. Азарх²⁸ та Т. Дорохіна з Л. Рябус²⁹ описали історію видання

²² Гандрабура Н. Україномовна окупаційна преса як джерело з історії нацистської експлуатації населення України (1941–1944 рр.) *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. XXXVIII. С. 338–342.

²³ Черняков Б.І. Періодична преса на окупованій території України. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2005. Т. 18. С. 131–158.

²⁴ Греченко Г. Чернігівщина на шпальтах окупаційних газет (1941–1943 рр.). *Сіверянський літопис*. 1999. № 2 (26). С. 81.

²⁵ Охріменко О. Рівно 75 років тому у Чернігові запрацював перший радіовузол. *Деснянська Правда*. 18 листопада 2003. № 134. (27054) С. 2.

²⁶ Носенко О. Періодична преса часів окупації Чернігівщини 1941 – 1943 рр. *Сіверянський історичний архів: Науковий щорічник*. Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2014. Вип. 3. С. 35–53.

²⁷ Негода В. Життя в окупованому Чернігові за публікаціями газети «Українське Полісся». *Скарбниця української культури: Збірник наукових праць*. Чернігів 2012. Вип. 14. С. 197–205.

²⁸ Азарх І. Газета «Українське Полісся» як джерело вивчення процесу дебільшовизації Чернігівщини 1941–1943 рр. *Сторінки воєнної історії України: збірник наукових статей*. К., 2016. Вип. 18. С. 8–27.

²⁹ Дорохіна Т., Рябус Л. Редакція газети «Українське Полісся» в Чернігові у період німецької окупації 1941 – 1943 рр. *Сіверянський літопис*. 2018. №5. С. 183–188.

газети «Українське Полісся», приділили увагу передумовам його створення, керманічам редакції та їх подальшій долі, а також основним напрямам рубрик. Дві останні статті містять вказівки щодо впливу ОУН на роботу редакції газети, на націоналістичний характер статей, вихваляння німецької влади на її сторінках, визначають причини перейменування видання. О. Чернякова³⁰ навела відомості про долю колективу чернігівської газети «Більшовик», який з початком війни пішов на фронт, у партизанські загони, підпілля.

На сьогодні найбільш повно періодичні видання м. Чернігова проаналізовані в дисертаційному дослідженні О. Кіріченко³¹ та низці її праць апробаційного характеру³². Авторка побіжно розглянула діяльність ЗМІ в обласному центрі напередодні Другої світової війни. Натомість більша увага в її дослідженнях була приділена основним напрямкам інформаційної політики нацистського режиму. Найбільш повно і обґрунтовано було розглянуто основні етапи створення та діяльності газет Чернігова та місцевого радіомовлення в 1941 – 1943 рр. Наукова новизна та цінність зазначених студій полягає у виявленні, обґрунтуванні та аналізі основних напрямків інформаційної політики, присутніх в окупаційних газетах. Також належна увага була приділена авторським колективам окупаційних газет та їх подальшій долі.

³⁰ Чернякова О. «А мені війна все сниться...» Журналісти «Деснянської правди» на фронтах Другої світової. *Деснянська Правда*. 2020. 7 травня. № 17. С. 3.

³¹ Кіріченко О. Діяльність засобів масової інформації Чернігівщини в період окупації 1941–1943 рр. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Міністерство науки і освіти України. Чернігів, 2021. 291 с.

³² Кіріченко О.М. «Вісті Остерщини» як джерело історії Чернігівщини періоду нацистської окупації (1941–1943 рр.). *Сіверянський Літопис*. 2020. № 5 (155). С. 93–98; Кіріченко О.М. Газета «Вісті Прилуччини» як історичне джерело з історії Чернігівської області. *Сіверянський Літопис*. 2019. № 3 (147). С. 134–139; Кіріченко О.М. Життя Ніжинщини в період окупації на шпальтах газети «Ніжинські вісті». Повсякденність Другої світової війни 1939–1945 рр.: Матеріали XI Міжнародної наукової Інтернет-конференції. URL: <http://crpub.chnpu.edu.ua:8080/jsrui/bitstream/123456789/7021/1>; Кіріченко О.М. Роль легальної преси в національно-культурному житті Чернігівщини періоду німецької окупації 1941–1943 рр. *Військово-науковий журнал «Propaganda in the World and Local Conflicts»*. 2019. № 6 (2). С. 77–82. (Словаччина). Кіріченко О.М. Церковне життя Чернігівщини у період німецької окупації за матеріалами преси. *Сіверянський Літопис*. 2020. № 1 (151). С. 138–143.

1.2. Джерельна база дослідження

Актуалізовані та використані при написанні бакалаврської роботи джерела можна розподілити на декілька груп. *Першу* й найважливішу з них становить комплекс періодичних видань, які видавалися у м. Чернігові протягом 1939 – 1941 рр. До основних періодичних видань радянської влади, використаних у нашій роботі, належать газети «Деснянська правда» («Більшовик» до 1943 року), «Молодий комунар», «На бойовому посту», «Придеснянський колгоспник» та «Стахановець транспорту».

До основних друкованих періодичних видань доби нацистської окупації належать видання «Українське Полісся», «Чернігівський кур'єр», «Український кур'єр» (м. Чернігів). З огляду на різні обставини комплекти газет радянської та окупаційної доби збереглися не в повному обсязі й розпорошені по різних архівосховищам. У переважній більшості вони зберігаються у фондах Державного архіву Чернігівської області, Чернігівського обласного історичного музею імені В.В. Тарновського та Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Русових.

Періодичні видання доби нацистської окупації мають приблизно однакову структуру та інформаційне наповнення. Перша шпальта газети присвячена офіційній інформації – зведення про бойові дії на фронті, накази й розпорядження окупаційних властей, поздоровлення з державними та релігійними святами тощо. Наступні сторінки видань містять різноманітні тематичні блоки, які висвітлюють господарське життя на окупованих територіях, питання розвитку освіти (зокрема й у вигляді додатків для дітей), культурної, духовно-релігійної сфери. Провідне місце в інформаційній політиці всіх цих газет займали матеріали пропагандистського спрямування – реклама, запрошення на роботу до Німеччини, гумористичні матеріали (карикатури, анекдоти, гуморески) тощо, покликані змалювати переваги німецького суспільного устрою. З одного боку, дописи нацистських періодичних видань містять багатий фактичний матеріал щодо різноманітних сфер життя на окупованих територіях. З іншого боку, вони дають змогу розглянути процес

продукування інформаційних матеріалів, оскільки містять відомості про хронологічні межі виходу газет, їх тираж, склад редакційних колегій, мережу кореспондентів і дописувачів. Опрацьований масив інформації дав можливість встановити, що в окупаційний період журналістів-професіоналів залишилось обмаль, відтак газетні статті подавали співробітники різних сфер діяльності – агрономи, лікарі, освітяни, керівники певних відділів тощо. Проте, з огляду на яскраву пропагандистську спрямованість усіх окупаційних видань, робота з їхнім інформаційним наповненням вимагає критичного аналізу й зіставлення з інформацією інших видів джерел.

Радянські періодичні видання також характеризувалися усталеною структурою газетних рубрик. Перша шпальта газети завжди відводилася під офіційну інформацію. Провідне місце в ній посідали зведення зі фронтів бойових дій, особливо на заключному етапі радянсько-німецької війни. Природно, при цьому підкреслювалися організаторські та військово-політичні заслуги верховного головнокомандуючого – Й. Сталіна. В урочистій манері газети повідомляли про звільнення населених пунктів Радянського Союзу та про переможний похід Червоної Армії державами Європи.

Наступною за значимістю тематикою, висвітленою в радянській пресі, були зведення про хід відбудовчих процесів у народному господарстві регіону. У газетних публікаціях висвітлювався хід відбудови обласного центру. При цьому особливо підкреслювалася керівна та спрямовуюча роль більшовицької партії, зокрема, її місцевих представників. Значна роль у публікаціях відводилася численним трудовим починам, спрямованим на дострокове виконання поставлених планів.

Наступні шпальти радянських газет присвячувалися менш значущим та актуальним питанням. Як правило, побіжно та стисло згадувалися міжнародні події, зокрема, хід бойових дій на інших фронтах, різноманітні дипломатичні заходи, спрямовані на боротьбу з державами Осі. Природно, що в умовах максимальної мобілізації сил під час війни в газетних публікаціях недостатньо висвітлювалися питання гуманітарного та культурного життя. У цьому

контексті можна відзначити наявність сатиричних публікацій – усмішок, анекдотів, карикатур, у котрих у зневажливій формі зображувалися нацистські вожді та солдати Вермахту.

Відтак, спільною рисою як радянської, так і нацистської преси є гіпертрофований вплив ідеології на інформаційне наповнення газетних публікацій, ідеалізоване змалювання власного суспільного ладу, зневага до ворожої ідеології. Відтак робота з цим видом джерел вимагає критичного ставлення до наведеної інформації, серйозної джерелознавчої критики, порівняння та співставлення з інформацією, залученою з інших видів джерел.

Другу групу джерел, залучених для написання бакалаврської роботи, становлять агітаційно-пропагандистські матеріали як німецької, так і радянської сторони, оприлюднені у вигляді газетних публікацій і радіопередач. З огляду на їх специфіку й спрямованість ці джерела містять яскраво емоційно забарвлену інформацію, спрямовану на возвеличування власного суспільного устрою, збройних сил тощо, і навпаки – приниження ідеологічних супротивників. Вказані справи дали можливість простежити роботу радянської преси та радіо до початку Другої світової війни та на заключній її стадії. Природно, що ті ж специфічні риси будуть характерні і для нацистської окупаційної преси у тимчасово окупованому Чернігові. Звісно, що з огляду на відверто пропагандистський характер цього виду джерела, подекуди свідоме викривлення та фальсифікацію реальних фактів, робота з його інформаційним наповненням вимагає критичного ставлення, порівняння й зіставлення з інформацією, почерпнутою з більш надійних джерел.

Третю групу джерел становлять зображальні, репрезентовані малюнками, ілюстраціями, фотографіями, розміщеними в окупаційних виданнях та інших видах друкованої продукції. З одного боку, вони демонструють реальне становище у м. Чернігові протягом Другої світової війни. Натомість зображальні джерела містять критику ідеологічних супротивників, подають ідеалізовану картину життя в Радянському Союзі та Німеччині. Природно, що ця група джерел несе на собі суб'єктивне авторське

бачення і, найголовніше, виконує виразно пропагандистську функцію й вимагає критичного ставлення до вміщеної в ній інформації.

Отже, виявлена й актуалізована джерельна база репрезентує основні види джерел з історії України ХХ ст. Вона є достатньо повною для реалізації мети й завдань бакалаврської роботи, інформаційного наповнення його основної частини, достовірних та обґрунтованих висновків.

1.2. Методологія дослідження

Теоретико-методологічну основу бакалаврської роботи складають передусім загальнонаукові принципи *історизму, системності, об'єктивності*, які передбачають неупереджений розгляд подій і явищ минулого в їхньому розвитку і взаємозв'язку.

Принцип *історизму* полягає в розгляді історичних явищ та подій у процесі їхнього виникнення й розвитку, взаємозв'язку з іншими фактами як певну систему й цілісність, створює їх нерозривний зв'язок із певними історичними умовами. Принцип історизму застосовувався на всіх етапах дослідження: опрацюванні джерел, відтворенні загальної картини подій, теоретичного узагальнення, формулювання висновків.

Принцип *об'єктивності* передбачає максимально повне врахування і використання комплексу доступних джерел з обраної проблеми та наявного історіографічного доробку. Реалізація цього принципу дозволяє повною мірою характеризувати доробок попередніх поколінь учених, котрі займалися проблемами функціонування ЗМІ як за радянської доби, так і в період тимчасової нацистської окупації, оцінити їх напрацювання. На цьому підґрунті виникла можливість створення власного бачення проблеми, формулювання обґрунтованих висновків, а відтак реалізації мети і завдань бакалаврської роботи.

Принцип *системності* уможливило розгляд проблем функціонування ЗМІ м. Чернігова під час Другої світової війни в контексті загальної суспільно-

політичної та соціогуманітарної ситуації, яка склалася у світі. Використання принципу об'єктивності передбачає вивчення об'єкту нашого дослідження у нерозривному зв'язку з іншими елементами суспільного життя, котрі мали місце в цей період. Відтак у роботі було враховано залежність діяльності ЗМІ від панівної ідеології радянського та нацистського режимів. Ця обставина враховувалася під час аналізу газетних публікацій та радіопередач, основною ідеєю котрих була максимальна мобілізація сил і ресурсів задля перемоги над ідеологічним противником.

У роботі над обраною проблемою були використані загальнонаукові й конкретно-історичні методи наукового дослідження. У системі загальнонаукових методів провідне місце посідає *конкретно-пошуковий метод*. Практичне застосування цього методу передбачає виявлення, опрацювання, класифікацію і практичне використання при роботі над текстом дослідження комплексу джерел та наукової літератури. При опрацюванні комплексу наукової літератури та джерел використовувалися методи *аналізу і джерелознавчої критики*, що дозволило інтерпретувати й використати отримані дані.

Застосування *проблемно-хронологічного* методу дало змогу виокремити окремі напрямки інформаційної політики радянського та нацистського, режимів, визначити основні напрямки і спрямованість газетних публікацій і радіопередач.

Важливе місце у процесі підготовки дослідження належить загальнонауковим *методам аналізу і синтезу*. Практичне використання першого з них полягає в аналізі змісту публікацій газет, що дозволяє виокремити найбільш значущі для радянського та німецького режимів проблеми, котрі оприлюднювалися в інформаційному просторі. Загалом аналітичний метод дав змогу показати місце періодичної преси та радіомовлення в гуманітарній політиці обох режимів. Натомість застосування методу *синтезу* дало змогу створити цілісну картину соціогуманітарного життя

під час Другої світової війни, діяльність ЗМІ в якому відіграла значення як основного джерела інформації та виконувала низку інших функцій.

До загальнонаукових методів, використаних при написанні бакалаврської роботи також належать методи *індукції* (допоміг узагальнити отримані знання в окремо взяті висновки), *дедукції* (дав змогу зробити висновки про радянський та нацистський окупаційний режим на Чернігівщині на основі інформації, почерпнутої з ЗМІ 1939–1945 рр.), *аналогії і моделювання* (дають можливість з отриманої при аналізі інформації продукувати наукові гіпотези, висновки тощо); *конкретизації* (розглянуто історію діяльності ЗМІ в усій різнобічності, багатосторонності реального існування. Водночас досліджено події у зв'язку з певними історичними умовами); *системний аналіз* (установлено структурні зв'язки між елементами досліджуваної проблеми, що вплинуло на послідовність та логічність висновків).

Блок конкретно-історичних методів наукового дослідження становлять наступні. *хронологічний* (дав змогу визначити хронологічні межі роботи, розглянути зміни в характері функціонування преси та радіомовлення впродовж 1939–1945 рр. та в інформаційному наповненні протягом цього періоду; *контент-аналізу* тексту (у вивченні загального призначення та спрямованості преси, тематики статей та інформаційних повідомлень); *періодизації* (виокремлені основні хронологічні та змістовні етапи функціонування ЗМІ в залежності від зміни правлячих політичних режимів; *актуалізації* (дав змогу застосовувати отримані висновки для подальшого дослідження аспектів радянського тоталітарного та нацистського окупаційного режимів); *історико-структурний* (сприяв визначенню й розумінню сутності обох правлячих режимів в залежності від форм і методів їх керівництва ЗМІ; *порівняльно-історичний* (застосований для проведення порівняльної характеристики й виявлення спільних і відмінних рис в інформаційній політиці обох режимів); *біографічний* (застосовано у висвітленні життя та діяльності редакторів газет, автури статей, на основі зібраних архівних матеріалів

проаналізовано їх внесок у розвиток місцевої преси, висвітлення історичних фактів тощо);

РОЗДІЛ II

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ м. ЧЕРНІГОВА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1941)

2.1. Загальна характеристика ЗМІ м. Чернігова

ЗМІ за радянської доби виконували важливі просвітницьку, інформаційну, пропагандистську та агітаційну функції. Вся редакційна політика друкованих видань та радіостанцій була максимально спрямована на показ переваг соціалістичного ладу, що оформлювався в СРСР, недоліків і вад капіталістичного устрою в державах Європи та Америки. Влада активно та цілеспрямовано використовувала журнали, листівки, газети, радіо та кіно для впливу на людей. Природно, з початком Другої світової війни спрямованість газетних публікацій та радіопередач загострювалася з огляду на зміни політичної та військової ситуації.

Протягом 1930-х рр. в Україні загалом, і на Чернігівщині зокрема остаточно сформувалася адміністративно-командна модель журналістики. Сучасна дослідниця О.А. Коляструк у своїй дисертації «Преса УРСР в контексті політики українізації (20–30-ті роки ХХ ст.)», спираючись на студії історика в еміграції С. Николишина³³, зазначала, що протягом 1933–1939 рр. українська радянська преса пройшла етап «советизації». Цю думку підтримав і сучасний історик преси Мирослав Миколайович Романюк, котрий 20–30-і рр. ХХ ст. називає періодом радянізованої преси в Українській СРР³⁴.

Основним друкованим засобом масової інформації м. Чернігова на початковому етапі Другої світової війни була газета «Більшовик», яку можна розглядати як фактичну правонаступницю «Черниговских губернских

³³ Николишин С. Культурна політика большевиків і український культурний процес : публіцистичні рефлексії. Б. м.: На чужині, 1947. 119 с.

³⁴ Коляструк О. Преса УРСР в контексті політики українізації (20-30-ті роки ХХ ст.). Автореферат ... дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2003. С. 8.

ведомостей», «Черниговского слова», «Красного знамени» і «Червоного стягу». Як основний друкований орган це видання до окупації Чернігівщини користувалася значним попитом та розповсюджувалась по всій території Чернігівської області. Під назвою «Більшовик» газета видавалася до 1943 р., коли після визволення Чернігівської області від німецьких загарбників була перейменована на «Деснянську правду». Також у зазначений період в обласному центрі видавалися газети «Молодий комунар», «На боевом посту», «Придеснянський колгоспник» та «Стахановець транспорту»³⁵.

Історія видання газети «Більшовик» як друкованого органу Чернігівського обкому КП(б)У, МПК та облвиконкому розпочалося восени 1932 р. одразу ж після утворення Чернігівської області. Головним редактором газети був призначений Іван Сазонов, заступником – Олександр Бутько, відповідальним секретарем – Борис Новицький. Співробітниками видання були Олекса Десняк, Михайло Хазан, Пилип Рудь, Борис Левін, Василь Нефелін, Карпо Валовень, Абрам Кацнельсон, Григорій Шумяцький, Зіновій Іржавський, Валентин Лога, Микола Костенко, Сергій Шаталов. Позаштатні автори – Сергій Старженецький із Бобровиці та Іван Цинковський із Парафіївки пізніше стали штатними працівниками.

Потужною агітаційною та пропагандистською силою в інформаційній політиці Радянського Союзу 1939–1941 рр. було також радіомовлення. Радіофікація, як елемент розвитку радіотрансляційної мережі, відповідала за організаційно-технічний бік, а радіомовлення, як політико-ідеологічна складова організації становлення монопартійного тоталітарного режиму, – за формування громадської думки.

Перші спроби запровадити радіомовлення на Чернігівщині належать до початку 1920-х рр. Проте часто вони не були вдалими, оскільки перше

³⁵ Довідник адмінтерподілу УРСР на 15 грудня 1935 року. Київ: Видавництво ЦВК УСРР «Радбудівництво і право», 1936. 227 с.; Газети України 1941–1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / авт.-уклад.: Н.Ф. Самохіна (кер.), Т.О. Борисенко, О.С. Залізюк, О.С. Лук'янчук; ред.-бібліографи: Н.Ф. Криворучко, О.С. Лук'янчук; НАН України, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського; редкол.: О.С. Онищенко (голова) [та ін.]. Київ : НБУВ, 2008. 567 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001846>

радіоустаткування перебувало у занедбаному стані. Радіомовлення не мало чіткого плану діяльності та не фінансувалося місцевою владою. *«Это можно видеть прежде всего по состоянию Черниговской радиостанции – учреждения абсолютно кинутого на произвол судьбы ... Радиоприемники были построены Губисполкомом для того, чтобы каждый уезд мог получать рассылаемую по радио политическую информацию и всегда, таким образом, быть в курсе всей политической и хозяйственной жизни страны. Но об этом назначении радиостанции места не догадываются, и существование станций в их настоящем виде представляется совершенно нелепым. Ко всему прочему нужно указать еще, что установленные радиоприемники чрезвычайно примитивны и слабы»³⁶ (Додаток А).*

Протягом 1920-х рр. розпочався процес встановлення радіоточок на території Чернігівської області³⁷. Цей процес одразу ж посів чільне місце у публікаціях ряду регіональних друкованих ЗМІ. Так, у газеті «Красное Знамя» за 3 липня 1923 р. у статті «Радиофикция» була подана достатньо критична інформація про *«нашумевшую прошлогодною компанию по радиофикации. <...> Прошлой зимой Черниговский Губисполком постановил отпустить несколько сот пудов хлеба на постройку и установление радиоприемников во всех уездных городах»*. Автор публікації розкритикував компанію проведення радіофікації на Чернігівщині і в самому місті та вимагав *«тщательно обследовать все радиостанции губернии и решительно заняться упорядочением их. Одновременно надо притянуть к ответственности тех, кому было поручено выполнение задачи по радиофикации Черниговщины»³⁸*.

Газета «Червоний Стяг» у публікації, датованій 16 грудня 1927 р. повідомляла про стан радіофікації м. Чернігова. *«Президія товариства радіоаматорів на своєму засіданні обговорила питання про радіофікацію всіх клубів, червоних кутків, установ, підприємств, а також і окремих квартир. До цього часу ми мали певні досягнення – це притягнення трудящих до товариства*

³⁶ Исаев Б. Радиофикция. *Красное знамя*. 3 липня 1923 р. С. 4.

³⁷ Новая радиостанция на Черниговщине. *Красное Знамя*. 1921. 19 ноября. № 258. С. 2.

³⁸ Исаев Б. Радиофикция. *Красное Знамя*. 3 июля 1923. № 444 (738) С. 4.

друзів радіо, організацію осередків ТДР. Але, на жаль, осередки ТДР віддавали головну увагу не пропаганді та широкому поясненню мети та завдання радіо, а захопилися міцними установками голосномовців, не маючи досвідчених, підготованих радіоаматорів.<...> Президія ТДР поставила питання перед Чернігівською поштово-телеграфною конторою про те, щоб контора зв'язку взяла на себе ініціативу збудування радіовузла, через який можна буде транслювати, себто радіофікувати все місто, як це робиться в інших містах – у Києві, Харкові та інших містах на Україні. Цим самим ми спростимо справу, збережемо кошти, що їх викидають на придбання радіоустановок, які потім псуються. <...> Робітничим клубам та червоним куткам треба буде витратити невеликі кошти на придбання репродуктора (системи «Рекорд»), що коштуватиме 40 карб., за енергію платитимуть по ставкам, що їх виробить поштово-телеграфна контора спільно з ТДР. <...> При правильній організації радіо буде що дня приносити нам усі новини й допоможе трудящим розібратися в усіх питаннях що їх цікавлять»³⁹ (авт. – мовою оригіналу).

Відтак у самому м. Чернігові перший радіовузол розпочав свою роботу в 1928 р.: «18 листопада 1928 року на центральній площі Чернігова було незвичайно людно: городяни зупинялися, захоплено вслухаючись у звуки мелодій та голоси дикторів, що линули з великого репродуктора». Радіовузол на той момент був розташований на другому поверсі цегляного будинку неподалік сучасного Чернігівського обласного філармонійного центру фестивалів та концертних програм. Його обладнання складалося з приймача ЕКЛ-5 та 200-ватного підсилювача. Першими зв'язківцями радіовузла були Федір Панченко, Григорій Стелецький, Корній Попаденко, Володимир Лук'янець⁴⁰.

Газета «Більшовик» 27 червня 1935 р. повідомляла, що у Чернігові станом на 1 червня 1935 р. зареєстровано 4057 радіоточок⁴¹ (Додаток Б). У переддень Другої світової війни радіо перетворилося на оперативне, доступне

³⁹ Новицький. Радіофікація міста Чернігова. *Червоний Стяг*. 16 грудня 1927. № 588 (1481). С. 4.

⁴⁰ Охріменко О. Рівно 75 років тому у Чернігові запрацював перший радіовузол. *Деснянська Правда*. 18 листопада 2003. № 134. (27054) С. 2.

⁴¹ У Чернігові. *Більшовик*. 27 червня 1935. № 45 (745). С. 4.

та масове джерело подачі інформації. Цей засіб передачі інформації користувався постійним інтересом та попитом з боку населення, оскільки радіо більш якісно поширювало інформацію, пришвидшувало та покращувало сприйняття її. Темпи поширення радіозв'язку залишалися достатньо високими, адже радянська влада розуміла значення та вплив, який мало радіо на народ. Відтак органи влади Чернігівської області усвідомлювали потребу в його функціонуванні та докладали зусиль щодо розширення мережі радіоточок. Природно, що радіо стало одним із елементів керування масами і пропаганди власної ідеології.

Отже, у переддень та на початковому етапі Другої світової війни у м. Чернігові завдяки зусиллям центральної та місцевої влади сформувалася мережа регіональних ЗМІ. Їх кількісний склад дозволяв охопити практично все населення міста, вчасно та оперативно доносити актуальну інформацію до містян. Природно, що найбільше значення у цьому плані відігравали друковані періодичні видання. Проте й впровадження радіозв'язку робило процес донесення інформації до місцевих жителів більш швидким та інноваційним.

2.2. Інформаційна спрямованість публікацій ЗМІ м. Чернігова

У передвоєнний період, протягом 1930-х рр., до основних рубрик провідної чернігівської газети «Більшовик» належали: Укази уряду; відомості про трудову дисципліну у державі; інформація про відзначення кращих працівників; новини культурно-просвітницького характеру; інформація з-за кордону; оголошення різного змісту та напряду тощо⁴².

Починаючи з 1930-х рр., коли повним ходом відбувалося утвердження тоталітарного ладу в СРСР, преса стала інструментом ідеологічної пропаганди більшовицької влади. Ідеологічна спрямованість у повній мірі виявилася у статтях, які викривали ворогів соцбудівництва. До прикладу, газета «Більшовик» фактично у кожному номері оприлюднювала звіти партійних

⁴² «Більшовик», 1935. 1 травня; 1936, 3 червня; 1939. 4 травня та ін.

зібрань ВКП(б) та ЦК ВЛКСМ різного рівня, висвітлювала питання соціалістичних перетворень та колгоспного будівництва на селі, інформувала про відзначення передовиків у різних сферах народного господарства, які були нагороджені партією та владою.

Крім того, у кожному номері штатні автори та дописувачі обов'язково демонстрували шанобливе ставлення народу до своїх партійних лідерів, підтримку всього радянського, комуністичного. Наприклад, у статтях *«День більшовицької преси»* (1936), *«День більшовицької преси в районах області»* (1939) подається інформація про урочисті засідання працівників центральних, обласних, міських, районних газет, котрі обов'язково відбувалися при переповнених з нагоди свята залах. Під час виступу завідувача відділом преси і видавництва ЦК ВКП(б) Б.М. Таля *«з'являється тов. М.І. Калінін. Учасники урочистого засідання встають і влаштовують Михайлові Івановичу овацію»*⁴³; *«5 травня по всіх підприємствах, колгоспах, учбових закладах проведено збори і бесіди читачів, присвячені Дню більшовицької преси <...> Відбувся районний зліт сількорів і кращих редакторів стінних загально-колгоспних та бригадних газет»*⁴⁴. Отже, у такому стилі, настрої газети пропагували «правильність обраного курсу» та демонстрували тісний зв'язок народу зі своїми партійними керівниками.

Водночас значне місце в інформації, поданій на шпальтах «Більшовика», посідала критика різноманітних явищ, котрі неминуче супроводжували радянські перетворення в Чернігівській області. Регулярно в газетних публікаціях викривалися певні недоліки, критикувалися ледарі та «вороги народу», які «завдавали великої шкоди будівництву комунізму» тощо.

Натомість протягом 1939–1940 рр., в умовах початкового етапу Другої світової війни, радянські ЗМІ пропагували ідею непереможності Червоної армії та переваги всієї системи Радянського Союзу над капіталістичною у разі ймовірних військових дій. Таким чином, суспільство повинно було відчувати безпеку життя у радянській державі. Проте, незадоволені радянською владою,

⁴³День більшовицької преси. *Більшовик*. 8 травня 1936 р. С. 1.

⁴⁴День більшовицької преси в районах області. *Більшовик*. 8 травня 1939 р. С. 4.

постраждали від її системи, репресовані та їх родичі мали надію, що устрій рано чи пізно, з тих чи інших причин зміниться. На початку 1941 р. газети Чернігівщини в рубриках, які висвітлювали події за кордоном, інформували про хід військових подій у світі та відносини між країнами. З матеріалів чітко простежується, що повідомлення про міжнародні відносини Англії, Франції, США і Німеччини висвітлювались лаконічно, без конкретної оцінки⁴⁵.

Тобто, ставлення авторів статей (які не були вказані) до Німеччини, зокрема, до Гітлера, виглядає невизначеним – був запропонований загальний огляд подій початку Другої світової війни без їхнього об'єктивного аналізу та оцінки. На нашу думку, це також пов'язано з дією пакту про ненапад 23 серпня 1939 р., а відтак у пресі були відсутні критичні публікації щодо політики Гітлера.

⁴⁵Гриневиц В. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр. Київ–Дніпропетровськ: «Ліра», 2012. С. 59, 60.

РОЗДІЛ III

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ м. ЧЕРНІГОВА В ПЕРІОД ТИМЧАСОВОЇ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1943)

3.1. Загальна характеристика періодичних видань м. Чернігова в 1941–1943 рр.

В умовах тимчасової нацистської окупації м. Чернігова, яка тривала протягом вересня 1941 – вересня 1943 рр. діяльність засобів масової інформації зазнала докорінних змін. Вони торкнулися як кола суб'єктів інформаційної діяльності, так і інформаційного наповнення публікацій у друкованих ЗМІ та радіопередачах, їхнього ідеологічного та пропагандистського спрямування.

Перш за все, слід зазначити, що діяльність радянських друкованих ЗМІ в умовах окупації була тимчасово призупинена, переформатована у вигляді підпільних видань, але не зупинена повністю. На початку радянсько-німецької війни газета «Більшовик» припинила своє видання, оскільки журналісти видання пішли на фронт у якості кореспондентів фронтових газет, у партизанські загони, в підпілля, *«водночас використовуючи слово – як зброю, спрямовану проти ненависного ворога. <...>.* Відтак у роки фашистської окупації Чернігівщини газета «Більшовик», фактично стала друкованим органом партизанського руху. Перший номер «Більшовика» в умовах підпілля вийшов 21 лютого 1943 року в партизанському з'єднанні Миколи Попудренка, що базувався тоді на території сусідньої Брянської області⁴⁶. Редактором газети був призначений Павло Дніпровський, упорядником – Григорій Баскін, друкарем – Григорій Михайленко. Всього ж за добу нацистської окупації світ побачили 16 номерів газети.

Редакційна колегія видання в роки війни зазнала значних людських втрат. Так, Олекса Десняк (Олексій Гнатович Руденко) з перших днів війни працював у фронтовій газеті, друкував патріотичні оповідання та нариси про бійців.

⁴⁶ Чернякова О. «А мені війна все сниться...» Журналісти «Деснянської правди» на фронтах Другої світової. *Деснянська Правда*. 2020. 7 травня. № 17. С. 3.

5 травня 1942 р. письменник загинув біля с. Павлівка Друга під Харковом. Михайло Давидович Хазан – заступник редактора, також пішов на фронт, але згодом потрапив в оточення. Після виходу він дістався партизанського загону, де і продовжив воювати аж до загибелі у квітні 1943 р. Пилип Рудь – спецкор Південно-Західного фронту, воював під Києвом, пройшов Конотопський концтабір, опинившись у партизанському загоні Сидора Ковпака, де організував випуск газети «Красный партизан» і загинув у жовтні 1942 р. Також під час військових дій загинули Лев Брайловський, Лев Водоп'янов, Йосип Гальперін, Микола Журавський, Марк Зумський, Григорій Левін, Павло Лупоносів, Новиков, Григорій Новик, Олександр Нікітченко, Михайло Островський, Самуїл Ратнер, Степан Сова, Федір Таран, Арон Трояновський, Григорій Шпекторов та інші. Проте багато з працівників редакції після війни повернули до роботи вже перейменованої газети «Деснянська правда»⁴⁷.

З радянського боку до агітаційно-пропагандистської роботи долучилися партизани, підпільні партійні групи та просто пересічні громадяни, які живим словом намагалися проводити роз'яснення серед населення про ті чи інші події, ситуацію на фронті тощо. Командир Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання генерал-майор О.Ф. Федоров у своїй книзі «Підпільний обком діє» поділився спогадами щодо зазначеної діяльності: *«Розповідаючи народові про дійсний стан на фронтах, систематично розповсюджуючи зведення Радінформбюро, викриваючи тактичні маневри німців: їх земельні закони, гру в «друзів вільної України», їхню націоналістичну пропаганду й інші викрутаси, – підпільники підносили дух народу і сприяли створенню партизанських резервів»*⁴⁸. У таких умовах та формах діяло інформаційне протистояння Німеччини та СРСР.

Відтак, в умовах, коли радянські друковані ЗМІ та радіостанції на зайнятих німцями територіях офіційно припинили свою роботу, нова нацистська влада в умовах реалізації своєї інформаційно-пропагандистської політики організувала випуск своєї окупаційної періодичної преси.

⁴⁷ Там само. С. 3, 11.

⁴⁸ Федоров О.Ф. Підпільний обком діє. К. 1960. С. 276.

Розуміючи необхідність створення засобів швидкого впливу на місцеве населення, нова влада організувала випуск газет, агітаційно-пропагандистських листівок тощо. Вони були важливим інструментом німецької пропаганди, оскільки являли собою найбільш доступне та популярне джерело інформації, яке передавали з рук в руки. Саме тому діяльності редакційних колегій приділялася велика увага і, щоб схарактеризувати умови їхньої роботи, наведемо матеріали з архівних справ УСБУ в Чернігівській області по звинуваченню у зраді та співпраці з окупантами працівників видань. До прикладу, редактор газети «Українське Полісся» Ф.Я. Піпа свідчив: *«Умови випуску газети були наступні: перед підготовкою номеру редактор відвідував Ортскомендатуру, де отримував матеріали і побажання щодо інформації на шпальтах; перший “оттиск” надавався для перегляду в комендатуру, після чого газета виходила тиражем»*⁴⁹.

Преса на окупованій Чернігівщині видавалася переважно українською мовою і зачіпала болючі теми для українців. В газетах висвітлювались проблеми радянського періоду – голодомор 1932–1933 рр., цькування віруючих та закриття храмів; рівень господарської діяльності і т.п., а також критикувалась радянська система, керманічі держави, комуністичні установи, презентувались різного роду та призначення карикатури тощо. Перші сторінки газет висвітлювали інформацію про перебіг подій на фронті, друкували виступи Гітлера, розповідали про інші країни світу. Крім цього, газети інформували про розподіл землі на Чернігівщині, друкували накази, постанови влади, розповідали про культурне життя містян (театр та кіно), агітували на роботу до Німеччини тощо.

Матеріал газет відповідав Директиві начальника штабу верховного головнокомандування вермахту щодо *«активної пропаганди та агітації»* на окупованих територіях, а також – *«справляти на населення заспокійливий вплив, утримувати від будь-яких актів саботажу»*⁵⁰.

⁴⁹ Кіріченко О. Діяльність засобів масової інформації Чернігівщини. С. 61.

⁵⁰ Черняков Б. Окупаційна преса райхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.). *Наукові записки*, 2006. Вип. 31. С. 54.

Передусім чільне місце серед легальних видань окупаційної доби займала чернігівська газета «Українське Полісся». Вона була створена у листопаді 1941 р. за ініціативи представника ОУН (М) Івана Андрійовича Рогача, редактора київської газети «Українське слово». Редактором «Українського Полісся» призначили Федора Яковича Піпу, який на початковому етапі радянсько-німецької війни *«будучи сотрудником редакции армейской газеты «За Отчизну» (прим. авт. – м. Київ) не эвакуировался в тыл Советского Союза, а остался на временно оккупированной территории»*. Він влаштувався співробітником редакції «Українського слова» позаштатним коректором та працівником відділу листування, працював у підпорядкуванні *«ярого украинского националиста (мельниковця) РОГАЧА Ивана (прим. авт. – у вересні 1941 прибув до Києва у складі похідної групи)»⁵¹*. З розповіді Ф. Піпи щодо призначення його редактором газети випливає наступне: *«Ввиду того, что редактором я не работал, то от предложения Рогача стал отказываться, мотивируя это тем, что должность редактора мне будет не под силу. Несмотря на мой отказ, Рогач всячески настаивал, чтобы я был редактором газеты в Чернигове, а в помощь мне давал газетного работника Курача Ивана Васильевича, которого я знал по работе в газете «Комсомолец Украины»*. Отримавши обіцянку, що усі труднощі редакційної роботи ляжуть на плечі Івана Васильовича Курача як компетентного журналіста, Ф. Піпа дав згоду. Після приїзду до Чернігова він звернувся в Ортскомендатуру й отримав дозвіл на заснування газети «Українське Полісся» (назву також запропонував І. Рогач), яка розмістилася по вул. Шевченка, буд. 73. На початку газета була друкованим органом Ортскомендатури, пізніше – німецького відділу пропаганди. Гаслом видання обрали рядки з поеми-послання Т.Г. Шевченка *«І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...»: «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля!»⁵²*. З огляду на ремонт приміщення редакції, який тривав майже півмісяця, випуск першого номера газети готували в міській друкарні,

⁵¹ Дорохіна Т., Рябус Л. Редакція газети «Українське Полісся» в Чернігові у період німецької окупації 1941–1943 рр. *Сіверянський літопис*. Вересень-жовтень 2018. № 5 (143). С. 184.

⁵² Там само. С. 184.

директором якої був Олексій Ларченко – *«старый житель города Чернигова и старый типографский работник»*. З приходом німців він розпочав швидке відновлення роботи друкарні – зібрав довоєнний її колектив, який разом відремонтував пошкоджене обладнання тощо. З жовтня 1941 р. друкарня по вул. Мстиславській, 43 забезпечувала окупаційну владу необхідними для міської управи формами і бланками, пізніше – друкувала німецькі інформаційні листки для населення⁵³.

До кінця листопада 1941 р. за підтримки бургомістра міста Євгена Азарова приміщення редакції було відремонтовано, Протягом листопада-грудня укомплектували штат видавництва, і робота по випуску газети повністю налагодилася. Важливо зазначити, що до написання статей залучалося багато позаштатних кореспондентів. Серед них помітне місце посідали завідувач відділом культури і освіти міської управи Степан Гаврилович Баран-Бутович; завідувач відділу просвіти Чернігівської райуправи, пізніше – староста міської управи Григорій Дмитрович Ребенок; житель с. Слобода Олишівського району Микола Павлович Чечітка, який писав переважно про сільське господарство і підписувався псевдонімом М. Сільський; житель с. Тупичева Василь Димніч, який писав статті антирадянського характеру (після арешту у травні 1942 р. Ф. Піпа виконував обов'язки редактора газети) та інші.

Підпорядковуючись відділу пропаганди, Ф. Піпа розраховував, що німці не знають української мови, тож буде можливість друкувати проукраїнські статті, націоналістично налаштовувати населення, як його наставляв І. Рогач. Проте невдовзі він зрозумів, що випуск газети та набір персоналу в редакцію жорстко контролюють представники батальйону пропаганди U5. Наприкінці 1941 р. німці посилюють контроль за тематикою газет. Вперше керманічі «Українського Полісся» були заарештовані в грудні 1941 р. *«за резкие националистические статьи в газете»*. Протримавши більше доби під арештом, їх звільнили з попередженням, щоб Ф. Піпа, І. Курач *«и другие работники не вмешивались в политические дела и работали по указанию»*

⁵³ Кіріченко О. Діяльність засобів масової інформації Чернігівщини. С. 73.

немецкой Ортскомендатурь»⁵⁴. Після розстрілу наприкінці 1941 р. І. Рогача за націоналістичні переконання та їх популяризацію редколегія надалі намагалася виконувати всі вказівки німців.

Отже, після арешту на початку травня 1942 р. Ф. Піпи виконуючими обов'язки редактора газети були В. Димніч – останній № 68 за його підписом вийшов 17 червня, В. Єршов видав один № 69 від 21 червня. Починаючи з № 70 від 24 червня Ф. Піпа повернувся до роботи на посаді редактора й очолював видання до 20 липня 1942 р. З № 81 від 22 липня по № 91 від 12 серпня посаду виконуючого обов'язки редактора знову перебрав на себе В. Єршов. Починаючи з № 92 від 18 серпня 1942 р. газета виходила за підписом редактора В. Чернова. Після перейменування на початку лютого видання на «Чернігівський кур'єр» очолювати редакцію до початку лютого 1943 р. (№ 9 від 7 лютого 1943 р.) продовжував В. Чернов. Надалі прізвище головного редактора в газеті не вказувалось. З 12 травня 1943 р. видання знову перейменували – воно отримало назву «Український кур'єр». Останній номер газети вийшов 14 вересня 1943 р. З 1 квітня 1943 р. адреса редакції розташовувалася за адресою вул. Троїцька, 45.

Повертаючись до умов роботи радіомовлення в окупованому Чернігові, слід відзначити, що у липні 1941 р. прямим попаданням бомби приміщення радіовузла було зруйновано. Роботу радіомовлення відновили вже після війни. «Дирекція радіозв'язку, яка знаходилася по вул. Робітничій, складалася з двох цехів, проектної групи, майстерні, виробничої лабораторії»⁵⁵. З приходом нової влади на Чернігівщині було заборонено слухати радянське радіомовлення. У перші місяці окупації німецька влада конфіскувала у населення більшу частину радіоприймачів і запчастин до них, щоб люди не мали можливості прослуховувати радянські радіопередачі. «Українське Полісся» декілька разів публікувало оголошення про термінову здачу радіоприймачів: «Володіння і користування радіоапаратами і їх частинами віднині Німецьке Воєнне

⁵⁴ Там само. С. 75.

⁵⁵ Охріменко О. Рівно 75 років тому у Чернігові запрацював перший радіовузол. *Деснянська Правда*. 18 листопада 2003. № 134. (27054) С. 2.

Командування жителям забороняє»⁵⁶. У перші місяці окупації до організації окупаційного радіомовлення слухати радіо дозволялося лише особам з органів управ та поліції, співробітникам місцевих радіовузлів і перекладачам редакцій періодичної преси, які записували повідомлення німецьких радіостанцій.

Отже, з початком радянсько-німецької війни радянські ЗМІ змушені були тимчасово припинити свою діяльність. Водночас, розуміючи необхідність ведення інформаційно-пропагандистської діяльності на окупованих територіях, радянська влада всіляко стимулювала видання газет та розгортання роботи радіомовлення у партизанських загонах та підпіллі.

Натомість німецьке командування розуміло важливість ідеологічної обробки населення окупованих територій. З цією метою в окупованому Чернігові було розгорнуто діяльність нацистської періодичної преси, провідне місце серед якої належить друкованому виданню «Українське Полісся». Протягом періоду свого видання газета неодноразово зазнавала переформатувань. До її діяльності залучалися насамперед представники націоналістичного руху опору – учасники ОУН (м). Вони таким чином намагалися реалізувати ідеологічні настанови керівництва організації та створити власний інструмент впливу на населення задля пропаганди ідеї розбудови Української держави. Проте в реальних умовах окупації діяльність окупаційної української преси все більше залежала і контролювалася нацистськими окупаційними органами влади.

3.2. Основні напрямки інформаційної політики

Під напрямками діяльності мається на увазі інформаційне наповнення ЗМІ відповідно до воєнного становища та основних сфер життєдіяльності населення на окупованих територіях.

⁵⁶ Розпорядженні німецької поліції зовнішнього порядку в Чернігові від 28 березня 1942 року. *Українське Полісся*. 29 березня 1942 р. Ч. 36 (55). С. 1.; Оголошення. *Українське Полісся*. 6 січня 1943 р. Ч. 2 (160). С. 4.

Досліджуючи питання діяльності ЗМІ м. Чернігова в 1941–1943 рр., слід відзначити ідейну спільність їх інформаційного наповнення – вихваляння всього німецького (влади, способу життя, господарсько-економічної діяльності, наукових досягнень тощо) та критику всього радянського (влади, її представників, устрою, культури тощо). Преса Чернігова відповідала Директиві начальника штабу верховного головнокомандування вермахту *«справляти на населення заспокійливий вплив, утримувати від будь-яких актів саботажу. Якщо можливості стежити за пресою не буде, то робота газет і журналів, а також інформаційних агентств має бути припинена»*⁵⁷. Метою ЗМІ було встановлення контакту німецької влади з окупованим населенням для прийняття нового способу життя місцями, нової влади та ідеології.

Всі радіопередачі та газетні публікації об'єднувала спільна тема – *офіційна інформація*, пов'язана з подіями на фронті та у світі, накази і розпорядження окупаційної влади. Враховуючи, що радіомовлення на Чернігівщині розпочало свою діяльність після утворення видавничих редакцій, перші повідомлення зазначеного напрямку місцяни отримували через шпальти газет, які, в свою чергу, налагодили видавничу діяльність у різні періоди. Наприклад, у травні 1942 р. в газеті «Українське Полісся» було опубліковано 87 статей (повідомлень) на офіційну тематику. До прикладу можемо навести повідомлення про події на східному фронті – у Лапландії та Мурманську: *«На середньому відтинку Східнього фронту успішно проведено наш наступ. У Лапландії і на Мурманському фронті відбито відновлені атаки противника»* – газета «Українське Полісся» за 6 травня 1942 р.

У кожному номері газет з метою формування довірливого ставлення населення до інформації, наводилися джерела, звідки вона подавалась – «Головна квартири Фюрера», Верховне Командування Озброєних Сил Німеччини – центрального елементу керівної структури збройних сил Німеччини.

⁵⁷ Черняков Б. Окупаційна преса райхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.). *Наукові записки*. 2006. Вип. 31. С. 53–54

Варто відмітити, що на подачу інформації про події у країнах світу впливала зовнішня політика Німеччини, тобто її союзники були представлені переможцями у ході військових баталій, противники – як переможені з великою кількістю втрат. Така інформація подавалась у вигляді коротких повідомлень про фактичний перебіг подій: *«Повідомлення з Нью-Йорку не є несподіванкою, бо вже декілька днів становище американських військових частин на Філіппінському головному острові Бузоні було безнадійним з падінням Маніли Рувельт зазнав такої ж поразки, якої англійці зазнали при падінні Гонконга. Хоч японські операції на Філіппінських островах ще не закінчені, однак завоювання великого міста з 650000 чол. населення має велике значення. Найважливіший та найбільший опорний пункт американського імперіалізму в західній частині Тихого океану завойовано через 26 днів після початку війни»* – стаття «Японці вступили в Манілу» в «Українському Поліссі» за 16 січня 1942 р.

До офіційної інформації слід віднести статті за 1942 та 1943 рр., присвячені дню народження Фюрера. Вони відрізнялися оформленням, супроводжувалися фотознімками, наводили найбільш репрезентативні відомості з біографії, цитували вислови, вказували на значення політики Гітлера для Німеччини, України тощо. Газета «Українське Полісся» за 20 квітня 1942 р. представила менше матеріалів, ніж попереднє видання, проте перша сторінка була урочисто оформлена гаслом: *«Слава нашому визволителю мудрому АДОЛЬФУ ГІТЛЕРУ! Сьогодні минає 53 роки Фюреру Великонімецького народу»*. Далі йшла стаття біографічного характеру – «Із життя Фюрера». Друга сторінка повторила демонстрацію гасла і представила коротку біографічну статтю «100-мільйонний нарід вшановує свого Вождя», доповнену вітальним віршем «Фюрер»:

*«Ти у саду своєму садівник дбайливий, –
Зустрічає день Тебе новий привітом.
Прапором плещуть вулиці бурхливо;
Вже епохи щит ясний підноситься над світом».*

У «Чернігівському кур'єрі» (перейменоване видання «Українське Полісся») за квітень 1943 р. не згадується день народження Гітлера взагалі. «Українське Полісся» у двох вересневих номерах розмітило статті та замітки про річницю: «До роковин з дня визволення», «Наші перспективи», «Відродження»⁵⁸, «Рік відбудовної роботи у галузі освіти та культури», «Подяка Великонімеччині за визволення», «Свято свободи і квітів»⁵⁹. Їх зміст можна прокоментувати таким чином: критика радянської влади, позитивні зрушення у багатьох сферах життєдіяльності населення та «щира подяка» за *«сприяння у відбудові нормального життя»* визволителям, *«з нагоди річниці звільнення Чернігова від жидо-московської окупації, відбулася урочиста служба Божя»*. Можна також вказати про підготовку Києва до заходів з нагоди *«других роковин з дня, коли німецьке переможне військо вигнало з міста большевиків»*⁶⁰.

Можна також відмітити, що до зазначеного напрямку інформації належать вітальні гасла, помпезні звернення тощо, присвячені Німеччині та Гітлеру, які періодично розміщалися на перших сторінках видань. Так, «Українське Полісся» під назвою газети розмістило звернення *«Українці! Наш шлях, єдиний правильний шлях, який вказує нам вождь Великонімецького народу Адольф Гітлер!»*⁶¹.

Накази та розпорядження, звернення та «заклики» німецького командування, місцевих управ публікувалися на всіх сторінках газет. Їх об'єднувало призначення – «наведення порядку» на місцях у всіх сферах життєдіяльності населення. До прикладу, «Українське Полісся» за 6 травня 1942 р., опублікувало наказ (оголошення) про реєстрацію коней, велосипедів, мотоциклів, автомашин, отримання номерних знаків, а також про сплату грошового збору до фінансового відділу тощо. Друкувалися постанови

⁵⁸ До роковин з дня визволення; Гуцев. Наші перспективи; В. Примак. Відродження. *Українське Полісся*. 6 вересня 1942 р. Ч. 100 (119), С. 1, 2.

⁵⁹ С. Баран-Бутович. Рік відбудовної роботи в галузі та культури; І. Прокопик. Подяка Великонімеччині за визволення. *Українське Полісся*. 9 вересня 1942 р. Ч. 101 (120). С. 2.

⁶⁰ До другої річниці визволення Києва. *Український кур'єр*. 4 вересня 1943 р. № 24. С. 4.

⁶¹ *Українське Полісся*. 12 грудня 1942 р. Ч. 15. С. 1.

(попередження) про догляд за деревами та кущами; про здачу порожніх бочок з під бензину до місцевих комендатур та інше. У газеті неодноразово подавалися розпорядження (оголошення) про термінову здачу населенням радіоприймачів до місцевої управи.

«Українське Полісся» розповідало про результати вжитих заходів «сільськогосподарськими община та артілями» у напрямку впорядкування шляхів та про ремонт мосту «між селами Товстоліс – Чорторійка», проїзд між якими здавна вважався занадто складним та інше⁶². «Українське Полісся» представило «хвалебну» замітку в адресу майстра О. А. Полегенько та 42 теслярів, які «з завзяттям виконують підготовчі роботи» по будівництву мосту у Тупичеві, який «висадженого у повітря тікаючими жидо-більшевіками»⁶³. Типові Звідомлення, звернення та оголошення розміщувалися достатньо регулярно. Прослідковується ретельність їх підготовки – детально розписуються вимоги та завдання всіх відповідальних та залучених до роботи, а також прагнення влади навести порядок та підтримувати належний рівень шляхів сполучення області, місцевих доріг та мостів.

До офіційної інформації відносимо звідомлення про заходи покарання щодо осіб, які порушують розпорядження та приписи німецької влади та інформацію про проведені екзекуції. У «Відозві», опублікованій в «Українському Полісся», і підписаній головою Чернігівської райуправи П. Л. Дюбком повідомлялося про страти у Чернігові 6 місцевих злочинців на Базарній площі через повішання за «карні злочини, крадіжки, пограбування». Закінчувалося повідомлення зверненням до населення: «Кожен, хто знає про зроблені злочини, а також і про партизанів, повинен повідомляти органам влади про все, що йому про це відомо»⁶⁴.

Офіційна інформація, яка подавалася у кожному номері газети, стосувалась питань війни, подій в Німеччині, у світі та в Україні, присвячувалася окремим постатям – як знаковим з точки зору окупаційної

⁶² Українське Полісся. 11 листопада Ч. 125 (144), 20 грудня Ч. 137 (156) за 1942 рік. С. 4.

⁶³ В. Даніч. На будівництві мосту. Українське Полісся. 20 березня 1942 р. Ч. 33 (52). С. 2.

⁶⁴ П. Л. Дюбко Відозва. Українське Полісся. 5 квітня 1942 р. Ч. 39 (58). С. 1.

влади (Фюрер, Розенберг, Муссоліні та ін.), так і «негативним» (Сталін, Рузвельт, Черчіль та ін.), рішенням адміністративного характеру тощо.

На початковому етапі діяльності ЗМІ помітне місце в інформаційному наповненні займали *публікації націоналістичного характеру*. До написання газетних статей долучалися позаштатні кореспонденти та дописувачі, пов'язані з рухом опору, з організацією створення націоналістичних осередків, прихильники ідеї самостійної суверенної України. Ця тема найбільш яскраво представлена в «Українському Поліссі».

Починаючи з видання перших номерів газети «Українське Полісся» редакційна колегія задекларувала популяризацію націоналістичного руху в Україні, *«помітно тенденцію звеличення всього українського»*. Звертаючись до читачів видання, редакція наголосила: *«Цей часопис по праву має стати життєвим нервом в розвитку відродженої української національної культури і справді вільного українського слова на Чернігівщині»*⁶⁵. Згідно настанов І. Рогача, Ф. Піпа та І. Курач мали орієнтуватися у своїй роботі на матеріали, що публікувалися в газеті «Українське слово», популяризувати ОУН та чекати на прибуття з заходу додаткової похідної групи, котра мала зайнятися підготовкою кадрів для керівного центру організації в Чернігові та допомагати у підборі інформації для видання. Крім того, оскільки Чернігівщина межує з Росією та Білорусією, потрібно було більше приділяти уваги питанням українізації, а саме – дбати про чистоту української мови, висвітлювати події та персоналії з історії України, розповідати про боротьбу з поляками і росіянами. При цьому, щоб видання виходило регулярно, важливо було демонструвати свою прихильність до армії-визволительки.

Українізація на шпальтах чернігівських газет проявлялася через представлені біографії українських митців, друк літературних творів, історичних нарисів, легенд, українського фольклору, презентацію проукраїнських театральних вистав та концертних програм тощо.

⁶⁵ До читачів. *Українське Полісся*. 2 листопада 1941 р. Ч. 1. С. 2.

В «Українському Поліссі», метою створення якого й було пропагування націоналістичного руху в Україні, у листопаді-грудні 1941 р. на перших шпальтах розмістили статті «Україна вступає на новий шлях», «Наш прапор», «На Україні – по-українському»⁶⁶ (Додаток В), «В столиці України», «Прапор піднято»⁶⁷, «Вічний дух української людини»⁶⁸, «Шануймо рідну мову!»⁶⁹ та багато інших.

Цікавою з огляду визначеного напрямку інформації видається стаття «Говорить вояк...», передрукована з берлінського «Українського вісника» про події сьогодення – *«настав для нас час перейти від теорії до практики і від мрії до реальності, бо відбудова Української держави вимагає реальної думки й практичного чину»*. Висвітлюються роздуми голови Українського національного об'єднання полковника Тимоша Омельченка щодо державотворчих процесів у минулому України та *«висловлюється надія, що український нарід поборе всі труднощі»*. Стаття закінчується гаслом *«Україна понад усе!»*⁷⁰. Видання зверталось до історичних подій минулого, пов'язаних з боротьбою за суверенітет, з рухом опору. Для прикладу можна навести статтю «Річниця героїв Базара» про військову операцію Армії УНР проти РСФРР у жовтні-листопаді 1921 р., загальне командування якою здійснював Юрій Лютюник. Трагічні події осені 1921 р., які стали останньою спробою українських національно-державних сил відкритим військовим шляхом утримати незалежність України в ході національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., висвітлювалися дуже емоційно: *«Коло м. Базар червоні звіри поставили 359 чоловік-героїв перед кулеметами <...> виступив козак Щербак: “Краще смерть, ніж служба ворогові! За нас помститься весь українській нарід...”*». Автор статті не шкодував слів, щоб вплинути на читача і викликати у нього ненависть до «більшевизму» і співчуття та повагу до «українського

⁶⁶ Українське Полісся. 2 листопада 1941 р. Ч. 1. С. 1–2.

⁶⁷ Іван Чигирин. Прапор піднято; Ф. Поліський. «В столиці України». Українське Полісся. 6 листопада 1941 року. Ч. 2. С. 2.

⁶⁸ Іван Рогач. Вічний дух української людини. Українське Полісся. 19 листопада 1941 р. Ч. 6. С. 1.

⁶⁹ Ф. Поліський. Шануймо рідну мову. Українське Полісся. 23 листопада 1941 р. Ч. 7. С. 2.

⁷⁰ Говорить вояк. Українське Полісся. 6 листопада 1941 року. Ч. 2. С. 2.

героїзму»: *«Большевизм конає на фронтах війни, конає нашою революційною боротьбою, нашим хотінням жити й рости на руїнах червоної тюрми народів <...> герої Базара та інші стоять сьогодні біля нас і дивляться на наші задуми та дії. І чуємо сьогодні їх власний наказ: “Довершіть те, за що ми змагались і за що впали!..”»*⁷¹. Сучасні дослідження історика Романа Миколайовича Коваля щодо наведених трагічних подій подаються у студії «Рейд у вічність»⁷². У розвідках мають місце деякі неспівпадіння представленої інформації. Це стосується кількості розстріляних (360), виголошеної промови Степана Щербака, відношення до Другого зимового походу деяких представників повстанського проводу (генерал-полковника УНР О. Вишнівського, старшини К. Кузя та ін.) тощо. Спільними серед інших фактів залишилась мета виступу, героїзм учасників та їх патріотична налаштованість, а також виконання вояками *«Ще не вмерла Україна...»*.

У цьому ж номері газети надрукована яскрава стаття редактора Ф. Піпи (підписана псевдонімом Ф. Поліській) – *«Шануймо рідну мову!»*: *«Українська мова належить до найкращих мов у світі. Вона така гарна, така барвиста й милозвучна, така багата...<...> Мова – це окреслення нації, найдосконаліший, найбільш цінний і найкращий її дар, це вислів душі нації <...> Ганьба тим українцям, які соромляться своєї чарівної мови! Вживання своєї мови – це доказ національної зрілості, це прояв національної гідності та свідомості! <...> Шануймо ж, українці, нашу рідну мову! На Україні – по-українському!»*⁷³.

Отже, 2 листопада 1941 р. вийшов перший номер газети, де були розміщені статті «Дух української людини», передруковану з «Українського слова» та І. Курача (Іван Чигирин) – «На Україні – по-українськи». Газета отримала дозвіл на випуск тільки завдяки тому, що стаття «Дух української людини», як прокоментував Ф. Піпа, вихваляла німців, проте *«в последующих номерах газеты печатались только статьи, которые я получал из*

⁷¹ Річниця героїв Базара. *Українське Полісся*. 23 листопада. 1941 р. Ч. 7. С. 2.

⁷² Рейд у вічність / Загал. редак. Романа Коваля. Київ : Діокор, 2001. 96 с. URL:<https://libcat.ru/knigi/nauka-i-obrazovanie/istoriya/273531-roman-koval-rejd-u-v-chn-st.html>

⁷³ Ф. Поліський. Шануймо рідну мову! *Українське Полісся*. 23 листопада. 1941 р. Ч. 7. С. 2.

комендатуры «пресбюро» гор. Чернигова»⁷⁴. «Українське Полісся» достатньо часто друкувало статті націоналістичного характеру, а й їх зміст був «гостріше» налаштованим щодо проблем українізації.

До публікацій на націоналістичну тематику можна віднести і ті, які стосувалися перейменування вулиць у населених пунктах, найменування яких до окупації носило прорадянський характер. Стаття «Перейменування вулиць» в «Українському Поліссі» повідомила, що у Чернігові вулиця Комінтерна носитиме назву Квітки-Основ'яненка, Радянська – Симона Петлюри, Шільмана – Стретинська, Площа Куйбишева називатиметься площею Мазепи та інші⁷⁵.

Щодо публікацій націоналістичного характеру, варто зазначити, що уже починаючи з 1942 р. їх кількість значно зменшилась, а зміст більше був спрямований на критику та викривання «більшевицьких злочинів» проти України та українців. На більш жорсткий контроль за будь-якими проявами націоналістичного руху серед населення вказують газетні оголошення. Тема «Самостійної України» поступово поступалася статтям, які прославляли гітлерівську Німеччину, критикували життя в Радянському Союзі, прогнозували поразку армії «совєтов» і презентували створення «Нової Європи».

Можна констатувати той факт, що уже з 7-го номеру (числа) німецькі пропагандистські статті почали займати першу сторінку газети: «Ворог людства»⁷⁶ – про більшовизм, який шкодить усьому світові; «Перемога Німеччини – визволення Європи» – про успіхи німецької армії на фронті⁷⁷; «На кого падає провина за теперішню війну» «Вісті з фронту»⁷⁸ та інші. Статті націоналістичного, культурно-просвітницького характеру більше подавались на наступних сторінках видання, а з літа 1942 р. їх публікація практично припинилася. Ф. Піпа, обіймаючи посаду редактора до 6 травня 1942 р., регулярно публікувався в газеті, а свої статті підписував переважно

⁷⁴ Кіріченко О. Діяльність засобів масової інформації Чернігівщини. С. 62.

⁷⁵ Перейменування вулиць. *Українське Полісся*. 23 листопада 1941 р. Ч. 7. С. 2.

⁷⁶ Ворог людства. *Українське Полісся*. 23 листопада 1941 р. Ч. 7. С. 1.

⁷⁷ Там само. С. 1.

⁷⁸ *Українське Полісся*. 16 січня 1942 р. Ч. 7 (26). С. 1, 2.

псевдонімом Ф. Поліський, його заступник І. Курач – використовував псевдонімом Іван Чигирин.

Отже, «Українське Полісся» була газетою, яка до літа 1942 р. презентувала більше проукраїнської інформації ідейно-політичного характеру з історії та культури. Але поступово відбулася переорієнтація на господарський та культурно-просвітницького характер статей. З перейменуванням видання кількість сторінок збільшилась до 4-х (половина номерів «Чернігівського кур'єра», всі номери «Українського кур'єра»). У газетах за 1943 р. пропонувались постійні рубрики: «Короткі господарські нотатки», з релігійної тематики, «Веселий куточок», «Гумор», карикатури, театральні та кінооголошення, агітаційно-пропагандистські звідомлення про роботу в Німеччині: листи, фото, відгуки оstarбайтерів, статті та замітки тощо. Перша та друга сторінка видання були заповнені переважно офіційною інформацією: «Повідомлення з головної квартири Фюрера», «Вісті з фронту», «З усього світу», «Документи викривають советський терор», про англо-американські негаразди та проблеми Радянського Союзу тощо. На сторінках видання збільшилася кількість фотознімків різної тематики. За публікаціями газет можна відтворити сюжети життя в окупаційний період, прослідкувати долі причетних до видань та пересічних громадян, безпосередніх учасників творення нових порядків, схарактеризувати загальнополітичні та націоналістичні настрої населення, події та заходи культурно-просвітницьку напряду.

Наступним важливим напрямом для ЗМІ було оприлюднення *інформації господарського характеру*. Найбільшою популярністю користувалися публікації про впровадження нового земельного ладу. Тематика господарської діяльності була другою за кількістю публікацій на шпальтах газети після *офіційної інформації*. Статті цього напрямку критикували радянські колективні господарства, умови та оплату праці, пропагували нову форму господарювання, знайомили з рішеннями та оголошеннями щодо неї тощо. Все, що повинен знати селянин про сільське господарство в усі пори року газети інформували

практично у кожному номері: проведення підготовчої роботи до посівів, збір врожаю, догляд за сільськогосподарськими культурами, зберігання насіння взимку тощо. Всього у газеті «Українське Полісся» упродовж травня 1942 р. опубліковано 45 статей

Отже, головною подією в житті селянства визнавався новий земельний лад. 26 лютого 1942 р., напередодні посівних робіт, очільник міністерства Райху для окупованих районів Сходу А. Розенберг підписав наказ про введення нового земельного ладу в окупованих східних областях. Газета «Українське Полісся» також надавала рекомендації селянам для ведення сільськогосподарської діяльності у нових умовах. Так, у статті «Завдання агрономів» наведено повний перелік необхідних заходів перед початком польових робіт, після збору врожаю тощо. Увагу приділено питанням інвентаризації сільськогосподарського майна, фондам сортового насіння, плодоовочевим насадженням, добривам, техніці тощо. У статті не обійшлося без критики «політики Советов», яка «перетворила наше хліборобство на підгнойку большевицької індустріалізації»⁷⁹.

Ознайомившись з інформаційним заповненням газет означеного напрямку (*інформації господарського характеру*), можна дійти висновку, що фактично кожен номер видань торкався питання, пов'язаного з сільським господарством, проте достатньо уваги приділялась й іншим сферам діяльності. «Українське Полісся» інформувало населення через оголошення та статті про відновлення або налагодження роботи різних організацій, підприємств тощо. Так, у 2-му номері (числі) повідомлялося про відновлення після руйнування «в дні війни» роботи Чернігівського маслозаводу (з 5 листопада 1941 р.) та меблевої фабрики⁸⁰; в 6-му номері (числі), у рубриці «Новини Чернігова» – про паровий млин, який з 12 листопада розпочав працювати при цегельному заводі; про 80 нових майстерень різного призначення, які уже працюють у місті; про 24 сільські кооперативи; про відремонтовану міську лазню по вул. Селюка; про відновлення роботи хлібозаводу, який, «коли більшовики тікали з Чернігова» –

⁷⁹ Завдання агрономів. *Українське Полісся*. 4 березня 1942 р. Ч. 26 (45) С. 1.

⁸⁰ На мебельній фабриці; Новий завод. *Українське Полісся*. 6 листопада. Ч. 2. С. 1.

замінували, але не встигли все зруйнувати. Силами *«робітників-українців»* у ньому були проведені ремонтні роботи, і скоро мала вийти перша продукція⁸¹. В 7-му номері (числі) розповідалося про відновлення роботи Бактеріологічного інституту, який *«провадить щеплення, а також клінічні бактеріологічні та хімічні дослідження»* та про відкриття 20 листопада 1941 р. сільськогосподарського банку⁸². «Українське Полісся» 27 лютого 1942 р. від імені голови міжрайуправи Чернігівщини П. Дюбка проінформувало населення про організацію *«в усіх районних центрах та багатьох селах Чернігівщини підприємства для виготовлення возів та упряжі»*, запрошувало всіх бажаючих працювати *«в цій галузі, хоч і не маючи фаху»* звертатися до відповідних управ⁸³. 4 березня 1942 р. розміщено оголошення про створення міського скотарського кооперативного товариства з метою *«успішного розвитку і піднесення продуктивності тваринництва»*. Товариство обіцяло надавати всіляку допомогу його членам, сприяти вирішенню усіх поточних питань – від *«організації парувальних пунктів худоби»* до *«реалізації і переробки продуктів тваринництва і реалізації худоби тощо»*⁸⁴.

Крім статей, повідомлень та оголошень деякі газети запровадили тематичні рубрики. До прикладу, «Українське Полісся» впровадило рубрики «Поради агронома», «Сигнал агронома», які давали можливість населенню не тільки отримувати корисну інформацію для себе, а й реагувати на *«позивні зміни за нової влади»*.

Важливим напрямом діяльності ЗМІ було подання *інформації освітнього спрямування*. Починаючи з перших місяців окупації області, на сторінках газет зустрічаємо звідомлення про відновлення приміщень шкіл. Так, в газеті «Українське Полісся» за 19 листопада 1941 р. розміщена стаття, в якій повідомлялося про ремонт у Чернігові *«7 колишніх шкільних будинків»*, відповідальність за роботу було покладено на ремонтну групу при міській

⁸¹ Новини Чернігова. *Українське Полісся*. 19 листопада 1941 р. Ч. 6. С. 2.

⁸² Бактеріологічний інститут працює. Селянський банк. *Українське Полісся*. 23 листопада 1941 р. Ч. 7. С. 2.

⁸³ Оголошення. *Українське Полісся*. 27 лютого 1942 р. Ч. 24 (43). С. 2.

⁸⁴ Оголошення. *Українське Полісся*. 4 березня 1942 р. Ч. 26 (45). С. 2.

житловій управі, «догляд за якістю ремонту та відповідальність за встаткування меблями й завезення палива покладено на директорів шкіл п.п. Бутенка, Гуцева, Ярмусевича, Задворного, Бельмаса, Сошевича»⁸⁵. Всього ж у травні 1942 р., в газеті «Українське Полісся» було розміщено 7 статей на зазначену тематику.

Необхідно вказати, що на початку 1942 р. німецька влада відновила в області шкільну освіту. В «Українському Поліссі» січнева стаття «До праці, українське вчительство!» завідувача відділом Просвіти Чернігівської райуправи Г.Д. Ребенка розповіла, що «9 січня 1942 року розпочали роботу школи Чернігівщини», вказала на вимоги до вчителів, на основні підходи щодо виховання дітей, про заборону «жидо-большевицьких» підручників та інше⁸⁶. Крім цього, згідно з інформацією, наданою Г.Д. Ребенком під час допиту, проведеному в рамках розслідування звинувачення його у співпраці та пособництві окупантам: «в програму цих шкіл входили наступні предмети: український язык, арифметика, природознавство, фізическая география, немецкий язык в 3–4-х классах и физкультура»⁸⁷. «Українське Полісся» у замітці «Про сучасну українську школу» подало наступну інформацію: «Цими днями наших молодших дітей і їх батьків чекає велика радість: після 7-місячної вимушеної перерви діти знов прийдуть до школи. Нова школа ласкаво прийме їх у свої стіни і скаже дітям: “Любі діти, ідіть до мене для роботи, для навчання, але добре запам’ятайте, що нова школа – не большевицька, а наша рідна, українська”». Далі критикувалася радянська школа, її система виховання, а також підкреслювалось, що саме вимагатимуть в новій школі: «будь у всьому охайним, будь ввічливим з кожним, навіть із своїм товаришем, будь уважним до кожного слова вчителя, виконуй дбайливо й охайно задану тобі роботу»⁸⁸. Вже наступний номер газети повідомив про роль

⁸⁵ Ремонт шкіл. *Українське Полісся*. 19 листопада 1941 р. Ч. 6. С. 2.

⁸⁶ Г. Ребенок. До праці, українське вчительство! *Українське Полісся*. 21 січня 1942 р. Ч. 9 (28). С. 1.

⁸⁷ Кіріченко О. Діяльність засобів масової інформації Чернігівщини. С. 132.

⁸⁸ Козленко. Про сучасну українську школу. *Українське Полісся*. 28 січня 1942 р. Ч. 12 (31). С. 2.

української мови у школі: *«в школі серед інших наук українська мова мусть бути в осередку всього шкільного навчання, мусть стати головною підвалиною шкільної освіти. <...> То ж коли ми хочемо бути нацією, то повинні подбати про нашу мову, нашу найголовнішу національну ознаку, подбати, щоб була вона в нас, подібна до мов інших великих народів, справжньою літературною мовою, а не справляла враження якоїсь мішанини українсько-московсько-польської мови з великою домішкою інтернаціональних слів»⁸⁹.*

У містах області з 1942 р. розпочали відкривати спеціалізовані школи для отримання молоддю робітничих професій. «Українське Полісся» повідомляло про відкриття ремісничої школи з такими майстернями: *«слюсарна, ковальська, теслярсько-модельна, бляшарна»*, курси крою та шиття, художнього українського вишивання та в'язання для жінок⁹⁰ та агрономічних шкіл з метою *«відбудови українського сільського господарств»⁹¹.*

Важливо зазначити, що чернігівський відділ освіти регулярно перевіряв роботу відповідних закладів. Про результати перевірки з вказівкою на населені пункти, керманічів закладів освіти, прізвищ викладачів тощо публікувалися статті-звіти у районних газетах. Організацією перевірки займався безпосередньо відділ освіти, а до обговорення результатів залучали голову районної управи П.Л. Дюбка. До приладу, стаття *«До всіх інспекторів освіти та завідувачів шкіл Чернігівського району»* повідомляла про перевірку у лютому-березні 1942 р.: *«чернігівський відділ освіти обстежив цілий ряд шкіл і виявив, що завідувачі шкіл та вчителі в основному сумлінно ставляться до виконання дорученої їм роботи і чесно працюють над вихованням дітей»⁹².* У звіті повідомлялися прізвища директорів, вчителів, детально коментувалась їх

⁸⁹Рідна мова в українській школі. *Українське Полісся*. 1 лютого 1942 р. Ч. 13 (32). С. 2.

⁹⁰С. Баран-Бутович. Рік відбудовної роботи в галузі освіти та культури. *Українське Полісся*. 9 вересня 1942 р. Ч. 101 (120). С. 2.

⁹¹Відкриття агрономічних шкіл. *Українське Полісся*. 25 вересня 1942 р. Ч. 107 (126). С. 2.

⁹²Дюбка, Притула. До всіх інспекторів освіти та завідувачів шкіл Чернігівського району. *Українське Полісся*. 20 березня 1942 р. Ч. 33 (52). С. 2.

адміністративна робота та робота з учнями, надавались певні рекомендації тощо.

Про дошкільні заклади подавались замітки та статті у рубриці «По Чернігову й області» газети «Український кур'єр». До прикладу, серпневий випуск 1943 р. ознайомив з роботою дитячих садків «в селах Анисів, Петрушин, Роїще, Седнів, Сиберіж, Ст. Білоус і Халявин». Виголошена була мета їх створення – «оздоровлення й виховання дітей» та основні заняття: танці, співи, фізкультурні ігри, початкова грамота⁹³. У наступному номері повідомлялось про діючі дитсадки у місті та інтернат, де проживало 26 дітей-сиріт. Автор Чепурний розповів про плани щодо створення нових дитячих закладів в районах Лісковиці та П'яти кутів, відкриття дитячих ясел для немовлят⁹⁴.

Завідувач відділу освіти та культури міської управи С.Г. Баран-Бутович у статті «Рік відбудовної роботи в галузі освіти та культури» звітував про роботу в освітньої галузі за рік і відмітив великі зрушення: відкрилися й працюють у районі початкові, фахові школи, курси для підвищення кваліфікації та курси німецької мови. Степан Гаврилович вказав на «сприятливе ставлення місцевої Комендатури і німецьких організацій» до освітніх заходів та вдячність місцян «за сприяння у відбудові нормального життя»⁹⁵.

На шпальтах газет приділялася велика увага *духовно-релігійній сфері*. Видання висвітлювали інформацію про загальне церковне життя в Україні, про відкриття храмів в області та проведення служб. Газета «Українське Полісся» на початку 1942 р. опублікувала статтю С.Г. Баран-Бутовича «Наші християнські свята», в якій автор засудив ставлення радянської влади до церкви та навів приклади позитивних змін у релігійному житті при німцях⁹⁶.

Про функціонування храму у с. Пушкарів Ріпкинського району та створення при ньому хору під керівництвом М.Т. Шпека, про устаткування церкви в с. Дягові Менського району розповідалось у рубриці «З церковної

⁹³ М. Кулик. По Чернігівському району. *Український кур'єр*. 4 серпня 1943 року. № 15. С. 4.

⁹⁴ Чепурний. Дитячі садки в місті. *Український кур'єр*. 7 серпня 1943 року. № 16. С. 4.

⁹⁵ С. Баран-Бутович. Рік відбудовної роботи в галузі освіти та культури. *Українське Полісся*. 9 вересня 1942 р. Ч. 101. (120). С. 2.

⁹⁶ Баран-Бутович С. Г. Наші християнські свята. *Українське Полісся*. 4 січня 1942. № 2. С. 2.

хроніки» чернігівського «Українського кур'єра». Тут же повідомлялось про благодійний вчинок протоієрея отця Матвія Полонського, який подарував свій будинок під приміщення церкви у Новій Басані⁹⁷.

Більшість статей духовно-релігійного характеру виходила до дня православних свят (Різдва, Воскресіння Господнього). «Українське Полісся» опублікувало «Наказ № 26 по Районній Управі Чернігівщини», підписаний головою П.Л. Дюбком, в якому нова влада оголосила «*Всім українським державним, кооперативним і громадським установам та підприємствам святкувати дні релігійних свят за григоріанським календарем*»⁹⁸.

Заслуговує на увагу висвітлення діяльності культурно-просвітницьких закладів – бібліотек, музеїв, театрів, кіно тощо. «Українське Полісся» у листопаді 1941 р. повідомило про створення обласної «Просвіти», яка буде займатися організацією пересувного звукового кіно та мандрівного українського театру, а також об'єднувати районні «Просвіти»⁹⁹. Стаття «Культурне життя Чернігова» керівника націоналістичного клубу «СІЧ» А. М. Приходька, презентує установу як таку, що «*об'єднує мистецькі сили та українську молодь. При клубі є музична, драматична, літературна, спортивна, хореографічна секції. Незабаром почнуть працювати кінотеатр та бібліотека*»¹⁰⁰. Звітуючи про роботу відділу освіти і культури Чернігівської міської управи за рік окупації, його завідувач С.Г. Баран-Бутович у статті «Рік відбудовної роботи в галузі освіти та культури» розповів про роботу міської бібліотеки по збиранню й упорядкуванню книжкових фондів, що залишились «*від розгромлених большевиками та грабіжниками бібліотек*». Одночасно він зазначив, що «найцінніші бібліотеки – центральна ім. Короленка та історичного музею, а також декілька інших – згоріли». Також автор розповів про відновлення п'яти релігійних православних громад та однієї бабтистської, відкриття в «*місті кіно, в якому показуються фільми німецького виробництва*»,

⁹⁷ З церковної хроніки. *Український кур'єр*. 24 серпня 1943 року. № 21. С. 4.

⁹⁸ Дюбко. Наказ № 26 по Районній Управі Чернігівщини. *Українське Полісся*. 20 березня 1942 р. Ч. 33 (52). С. 2.

⁹⁹ Організація «Просвіт». *Українське Полісся*. 23 листопада 1941 р. Ч. 7. С. 2.

¹⁰⁰ Приходько. Культурне життя Чернігова. *Українське Полісся*. 10 грудня 1941 р. Ч. 14. С. 2.

створення міського клубу зусиллями amatorів театральної справи та інше¹⁰¹. Липнева стаття 1943 р. в «Українському кур'єрі» розповіла про «*відкриття Чернігівської Міської бібліотеки і читальні при ній*» на «*розі вулиць Бульварної (Гамбурзької) і С. Петлюри*», розмістила розклад роботи та повідомила про представлену у читальні німецьку та українську пресу¹⁰².

Газетні публікації періодично повідомляють про проведення змагань з різних видів спорту. Наприклад, у статті головного судді шахового матчу М. Вербицького, проведеного у Чернігові 3–4 серпня 1943 р., розповідалося про змагання, яке попередньо тривало майже місяць між головними претендентами на перемогу Цолнером та Чумичовим. Шаховий вечір проходив у залі Міської управи, на його значення вказав заступник старости міста Снежков: «*відживив шахове життя міста*». Після виголошення та нагородження переможця – обересфрейтора Ганса Цолнера, вечір продовжився шаховим сеансом одночасно гри переможця на 20 дошках. У ньому участь брали містяни та німецькі військові¹⁰³.

Газети знайомили населення з відкриттям художніх виставок у містах області. Про відкриття 11 липня 1943 р. ніжинської виставки повідомив «Український кур'єр», схарактеризувавши її тематику як літературно-релігійну і виклавши основну ідею – сприяння пожвавленню культурного життя та формування уявлення про людей і ландшафти України. Участь у ній взяли українські та німецькі мітці¹⁰⁴.

Щоб відволікти населення від проблем сьогодення, «правильно» налаштувати по відношенню до «*советов*», заручитися підтримкою читача за рахунок «доброго» гумору в адресу українців і «викриваючого» – в адресу «*лиходіїв*» тощо пропонувалися *матеріали розважального характеру – карикатури, анекдоти, фейлетони тощо*. Як правило, карикатури висміювали

¹⁰¹ С. Баран-Бутович. Рік відбудовної роботи в галузі освіти та культури. *Українське Полісся*. 9 вересня 1942 р. Ч. 101 (120). С. 2.

¹⁰² Відкриття Міської бібліотеки та читальні в м. Чернігові. *Український кур'єр*. 18 липня 1943 року. № 10. С. 4.

¹⁰³ М. Вербицький. Шаховий матч. *Український кур'єр*. 7 серпня 1943 року. № 16. С. 4.

¹⁰⁴ Ніжинська художня виставка має великий успіх. *Український кур'єр*. 18 липня 1943 року. № 10. С. 4.

радянську владу, зображали її керівництво, союзників у спотвореному вигляді, супроводжували лихослівними, брутальними коментарями, анекдотами. На шпальтах «Українського Полісся» розміщались фейлетони, карикатури, присвячені Сталіну, Молотову, Кагановичу та іншим радянським керівникам, «жидам», Рузвельту та Черчілю тощо (Додаток Д). «Кому добре жилось під сонцем сталінської конституції. Українці скрізь тремтіли, а жиди жерли – їли»¹⁰⁵. В лютому 1942 р. видання опублікувало зображення з коментарем: «На кого падає вина за сучасну війну» – карикатуру на Рузвельта, який котить Америку у вигляді газового балону до вогнища війни¹⁰⁶. Через два номери газета представила Рузвельта у вигляді квочки на фоні статуї Свободи, який несе яйця з написами – «вигадки», «провокації», «фальсифікації», «брехня», «напад Німеччини на Америку!!!», «ліквідація Німеччиною всіх релігій!!!»¹⁰⁷. Газета 1943 р. продовжувала представляти карикатури на вказаних персонажів зазначеного змісту. Проте, видання розміщало карикатури й з інших тематик. Для прикладу, у січневому номері газети в середі статті «Про сучасну українську школу» представлено карикатуру «Наслідки большевицького виховання» з зображення дитини, яка вигукує брутальну лайку, тримаючи в руках підручник¹⁰⁸. Березневий номер 1942 р. запропонував до розгляду гумористичне зображення в адресу пияцтва українців – син звертається до батька:

«– Ой, тату, тату,
 Ти ж спивсь нінащо:
 Всі чесно роблять,
 А ти – ледащо»¹⁰⁹.

Деякі замітки газети, пов'язані з «советами», носили яскраво виражений іронічний характер. До прикладу, «Заклик до патріотів» представив звернення московського інформаційного бюро до населення – «Ми закликаємо всіх

¹⁰⁵ Карикатура. *Українське Полісся*. 14 січня 1942 р. Ч. 6 (25). С. 1.

¹⁰⁶ Карикатура. *Українське Полісся*. 8 лютого 1942 р. Ч. 16 (35). С. 1.

¹⁰⁷ Карикатура. *Українське Полісся*. 15 лютого 1942 р. Ч. 19 (38). С. 1.

¹⁰⁸ Карикатура. *Українське Полісся*. 28 січня 1942 р. Ч. 12 (31). С. 2.

¹⁰⁹ Карикатура. *Українське Полісся*. 8 березня 1942 р. Ч. 28 (47). С. 2.

патріотів створити своїми тілами вал навколо нашої країни», щоб подолати «тяжку кризу», створену ворогом¹¹⁰. Після перейменування видання, зміни його редакторів зазначений напрям більш активно розпочав публікувати гумористично-сатиричні матеріали, на шпальтах з'явилися нові рубрики – «Веселий куточок» та «Гумор»^{111, 112}.

Одним із важливих напрямів ЗМІ слід вважати *рекламно-агітаційні публікації*, головним завданням яких було вербування населення на роботу до Німеччини. Вони презентувалися у вигляді статей-закликів, фотознімків, листів остарбайтерів тощо та розміщувались у всіх виданнях, починаючи з 1942 р. Пізніше з'явилась рубрика «Листи з Німеччини» або «Що нам пишуть з Німеччини», в якій регулярно друкували враження остарбайтерів з різних міст Чернігівщини про умови роботи та відпочинку, заробітки тощо. До прикладу, лист від Павла Бичика в с. Петрушин до батьків: «Працюю від 6 години ранку і до пів на сьому вечора, з перервами на обід і полудень. Годують чотири рази на день. Живу добре»¹¹³. У листі Тетяни Ананко на Чернігівщину зазначалося: «Дорогі тату, мамо й сестра! Повідомляю вас, що я жива і здорова! <...> робота тут не важка <...> їсти дають 4 рази на день»¹¹⁴. Лист від Ганни Мірошник на Чернігівщину містив інформацію: «Дорога мамочко! Пишу тобі з Німеччини й повідомляю, що мені живеться мені дуже добре! Робота легка й на харчі гарно <...> На сніданок дають нам кофе з молоком і хліб з маслом, на обід – гороховий суп з м'ясом, смажену з м'ясом картоплю, на полудень – хліб з варенням, на вечерю – перловий суп з молоком. Уже два рази я одержала мило і мильний порошок»¹¹⁵.

Крім зазначено вище, на увагу заслуговують статті людей, які повернулися з Німеччини і ділилися своїми враженнями. Остарбайтер з Ніжина Петро Ярошенко надіслав до редакції газети лист, в якому яскравими «фарбами

¹¹⁰ Заклик до патріотів. *Українське Полісся*. 21 серпня 1942 р. Ч. 94 (113). С. 1.

¹¹¹ Веселий куточок. *Чернігівський кур'єр*. 10 лютого, 21 лютого 1943 року. С. 4.

¹¹² Гумор. *Український кур'єр*. 19 травня, 9 червня, 4 вересня 1943 року. С. 2, 3, 4.

¹¹³ Лист з Німеччини. *Українське Полісся*. 3 червня 1942 р. Ч. 62 (81). С. 1.

¹¹⁴ Листи з Німеччини. *Чернігівський кур'єр*. 3 березня 1943. № 17 (175). С. 4.

¹¹⁵ Там само.

розмалював» *«найщасливіші дні свого життя у Німеччині <...> працював механіком на великій фабриці в Берліні»* і зараз чекає на повернення до Німеччини. Головний агітаційний зміст несуть останні рядки листа автора: *«Я б хотів, щоб багато моїх земляків відвідали мене в Берліні»*¹¹⁶. В цьому ж номері газети запропоновані замітки *«Допомога сім'ям, члени яких працюють у Німеччині»*, *«Що мусить знати кожен українець!»*, в яких також містилася агітація за виїзд на заробітки до Німеччини. Про допомогу сім'ям остарбайтерів регулярно повідомлялось в газетах. Головне, на що розраховували автори – реакція населення на заключне речення, яке повинно їх мотивувати на виїзд: *«Великонімецька держава піклується не тільки про робітників-українців у Німеччині, але й всіляко допомагає і підтримує їх рідних і близьких на батьківщині»*¹¹⁷.

Отже, для періодичних видань м. Чернігова окупаційної доби характерна наступна структура: офіційна інформація; інформація націоналістичного характеру; інформація економіко-господарського характеру; інформація освітнього призначення; інформацію про діяльність у культурно-просвітницькій та духовно-релігійній сфері; матеріали розважального характеру; рекламно-агітаційні матеріали. Мотивацією до написання статей з певної українознавчої проблематики слугувала календарна обрядовість або традиційні заняття населення в певні пори року. Специфіка поданої інформації впливала також із політичного становища нацистської Німеччини, насамперед ситуації на фронтах військових дій. Проте, переважна більшість статей мала яскраво виражений агітаційно-пропагандистський характер, наголошувала на перевагах німецької нації й применшувала заслуги інших народів.

¹¹⁶ Петро Ярошенко. Дорога редакція! *Український кур'єр*. 10 липня 1943 року. № 8. С. 4.

¹¹⁷ Допомога родинам громадян, що виїхали працювати до Великонімецьчини. *Український кур'єр*. 22 червня 1943 року. № 4, С. 4.

РОЗДІЛ IV

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ м. ЧЕРНІГОВА У 1943–1945 рр.

4.1. Загальна характеристика

ЗМІ м. Чернігова на завершальному етапі Другої світової війни протягом 1943-1945 років мали стратегічне значення для влади та партії і виконували різноманітні функції з метою формування свідомості та управління інформаційним простором. В умовах подовження військових дій ці завдання стали критично важливим інструментом для мобілізації населення та підтримки військових зусиль.

Радянська преса м. Чернігова була репрезентована наступними виданнями: «Деснянська правда» («Більшовик» до 1943 р.), «Молодий комунар», «На бойовому посту», «Придеснянський колгоспник» та «Стахановець транспорту».

7 листопада 1943 р., після зайняття м. Чернігова Радянською армією, вийшов перший номер обласної газети під сучасною назвою – «Деснянська правда»¹¹⁸. Видання «Деснянська правда» починаючи з 1943 р. перетворилося на найбільш масове та авторитетне у м. Чернігові та області. Ця газета служила основним друкованим органом Чернігівського обласного комітету Комуністичної партії (більшовиків) України і відігравала важливу роль у просуванні ідеології партії та інформуванні місцевого населення. Газета активно поширювала ідеологію комунізму та просувала позитивний імідж партії. Вона відігравала важливу роль у вихованні класової свідомості серед робітничого класу та селянства. Колектив «Деснянської правди» стежив та інформував про важливі події в місцевому житті, зокрема про соціально-економічний розвиток регіону, досягнення колгоспного та культурного

¹¹⁸ Газети України 1941–1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського : каталог / авт.-уклад.: Н.Ф. Самохіна (кер.), Т.О. Борисенко, О.С. Залізнюк, О.С. Лук'янчук; ред.-бібліографи: Н.Ф. Криворучко, О.С. Лук'янчук; НАН України, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського; редкол.: О.С. Онищенко (голова) [та ін.]. Київ: НБУВ, 2008. С. 520.

будівництва та інші події. Газета інформувала про масові заходи, такі як політичні мітинги, творчі заходи, спортивні змагання та інші події, що мали місце в області. Газета критикувала «класових ворогів» та противників партії, розкривала "протиріччя" капіталістичного суспільства та підтримувала антифашистську пропаганду. На завершальному етапі Другої світової війни газета активно інформувала про хід боїв, події на фронті та мобілізаційну роботу. «Деснянська правда» відображала специфічні проблеми та досягнення м. Чернігова, сприяла укріпленню соціалістичного будівництва в регіоні. Ця газета відіграла важливу роль у формуванні ідеологічної свідомості та мобілізації мас для виконання завдань партії та держави.

Видання «Молодий комунар» було одним з важливих партійних органів молодіжного комуністичного руху у Чернігівській області під час радянського періоду. Ця газета мала за мету мобілізувати молодь для підтримки ідей будівництва комунізму, просування соціалістичних цінностей і ідеології партії. Газета поширювала ідеологію марксизму-ленінізму серед молоді, сприяла формуванню комуністичної свідомості серед молодих людей. «Молодий комунар» інформував про молодіжні заходи, ініціативи та досягнення, такі як театральні вистави, молодіжні конференції, спортивні змагання, трудові досягнення молоді та інші події. Газета сприяла пропаганді та агітації комуністичних ідей у середовищі молоді, підтримувала ідею партійної дисципліни та участь молоді в суспільно-політичному житті. Газета розповідала про освітні і культурні ініціативи, акцентуючи увагу на важливості освіти для молоді та її взаємозв'язку з комуністичною ідеологією. «Молодий комунар» аналізував проблеми, з якими стикалася молодь, і пропонував шляхи їх вирішення в рамках комуністичної системи. Ця газета відіграла важливу роль у формуванні ідеологічної свідомості молоді та сприяла мобілізації молодіжного комуністичного руху у м. Чернігові¹¹⁹.

Газета «На бойовому посту» була одним із найважливіших друкованих видань у м. Чернігові під час радянського періоду. Ця газета зосереджувалася

¹¹⁹ Коваль М.В. Общественно-политическая жизнь трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. К., 1977. С. 203.

на питаннях військової діяльності, місцевих подіях, роботі комуністичної партії та підтримці партійної лінії. Газета докладно інформувала читачів про хід військових подій під час Другої світової війни, зокрема про бойові дії на фронті, здобутки Червоної Армії, воєнні стратегії та тактики. «На бойовому посту» сприяла підтримці належного військового духу серед населення, агітувала за підтримку фронтовиків та мобілізацію добровольців. Газета відображала діяльність комуністичної партії у м. Чернігові, інформувала про партійні ініціативи та заходи, спрямовані на підтримку військових зусиль. «На бойовому посту» аналізував внутрішні питання партійної діяльності, дискусії та рішення партійних органів у місті. Газета також звертала увагу на місцеві події, культурні і спортивні заходи, проблеми місцевого господарства та повсякденне життя мешканців обласного центру. «На бойовому посту» відігравала важливу роль у підтримці військових зусиль та мобілізації населення м. Чернігова під час Другої світової війни¹²⁰.

«Придеснянський колгоспник» був газетним виданням в м. Чернігові у період з 1943 по 1945 рр. Ця газета мала свої особливості та спрямованість, що відображалось у її змісті та акцентуації уваги. Газета активно підтримувала і просувала ідеологію колгоспного будівництва, розповідаючи про досягнення колгоспів, сільськогосподарські методи та новітні технології. «Придеснянський колгоспник» надавав інформацію про важливість сільського господарства для економіки країни, виклики та завдання перед колгоспами, а також поради щодо сільськогосподарської діяльності. Газета висвітлювала події та ініціативи на сільському рівні, зокрема культурні заходи, спортивні змагання, освітні і культурні ініціативи. «Придеснянський колгоспник» виступав інструментом для агітації серед селянського населення, підтримки партійної лінії та ідеології. Газета проводила аналіз сучасного стану сільськогосподарського виробництва, проблем та шляхів їх вирішення. «Придеснянський колгоспник» був важливим

¹²⁰ Івлев І.О., Юденков А.Ф. Контрпропаганда підпільників і партизанів на окупованій радянській території (1941–1944 рр.). *Український історичний журнал*. 1985. № 6. С. 42.

інформаційним ресурсом для сільського населення, сприяючи підтримці сільськогосподарського сектору та ідеології колгоспного руху¹²¹.

«Стахановець транспорту» – газетне видання, яке виходило у м. Чернігові протягом 1943–1945 рр. Ця газета була спрямована на просування ідеології стахановського руху в галузі транспорту, а також інформувала про досягнення та ініціативи у сфері транспортного господарства. Газета активно підтримувала і популяризувала ідею стахановського руху серед працівників транспорту. Вона розповідала про успіхи і досягнення стахановців, висвітлювала їхні досягнення та роль у підвищенні продуктивності праці. «Стахановець транспорту» надавав інформацію про нові методи і технології у сфері транспорту, розповідав про важливість та значення ефективної роботи для економіки країни. Газета виступала як інструмент для агітації серед працівників транспорту на підтримку партійної лінії та ідеології, сприяла підвищенню морального духу та патріотизму. «Стахановець транспорту» проводив аналіз сучасного стану транспортної галузі, розповідаючи про проблеми та шляхи їх вирішення. Газета акцентувала увагу на досягненнях та нововведеннях у сфері транспорту, сприяла поширенню передового досвіду та технологій. «Стахановець транспорту» був важливим інформаційним засобом для працівників транспортної галузі м. Чернігова та регіону, сприяючи підвищенню ефективності праці та підтримці стахановського руху¹²².

Отже, газети м. Чернігова в 1943–1945 рр. переживали період відродження після звільнення міста від нацистської окупації. Відновлення їх видання розпочалося майже одразу після вигнання загарбників. Провідне місце серед періодичних видань цього періоду займала «Деснянська правда», котра перетворилася на основний друкований органи міста і області. Решта періодичних видань обласного центру мала вужче спрямування, була розрахована на вужчу цільову аудиторію в залежності від соціального стану та професійної спрямованості читачів. Проте всі вони контролювалися міськими

¹²¹ Коваль М.В. У битві з фашизмом. Київ: Видавництво АН УРСР, 1964. С. 122.

¹²² Газети України 1941–1945 рр.... С. 521.

органами влади, підпорядковувалися партійним структурам, що визначало зміст їх публікацій та ідеологічну спрямованість.

4.2. Інформаційна спрямованість публікацій

Усе інформаційне наповнення газет м. Чернігова у 1943–1945 рр. також можна поділити на тематичні інформаційні блоки. За ними також можна відстежити суспільно значущі теми, котрі становили предмет особливої уваги як партійного керівництва міста, так і звичайних його мешканців.

Перш за все, провідне місце в інформаційному наповненні радянських газет м. Чернігова, передусім «Деснянської правди», займала *офіційна інформація*. В зазначений період тривало остаточне визволення тимчасово окупованих регіонів Радянського Союзу від нацистських загарбників. Відтак цей процес знаходив детальне відображення в радянській пресі. На шпальтах чернігівських газет регулярно друкувалася інформація про успіхи Червоної армії на фронті, визволення значущих населених пунктів, успішні дії проти німецьких військ. Об'єктивно в умовах військового часу ця інформація була покликана надихати населення міста на нові трудові звершення, вселяти віру в якнайшвидшу перемогу і повернення до мирного життя. Звісно ж, в офіційній інформації значне місце займало вихваляння радянських вождів, перш за все Й. Сталіна, проте це становище було об'єктивно обумовлене особливостями радянського режиму. Також до цього інформаційно-тематичного блоку можна віднести інформацію про урочисте відзначення радянських свят, що часто супроводжувалося зобов'язаннями до ударної праці, виконання та перевиконання економічних планів.

Другий за значимістю тематичний блок у чернігівських газетах стосувався *економічного життя* міста. Його можна умовно розподілити на дрібніші тематичні блоки:

А) *інформація про відбудову Чернігова*. На шпальтах чернігівських газет пильна увага приділялася питанням відбудови м. Чернігова, оскільки, як

вважається, він входив до числа найбільш поруйнованих міст Радянського Союзу. За інформацією, опублікованою у травні 1945 р. в «Деснянській правді», вже в 1944 р. архітектори почали складати новий план відбудови та реконструкції Чернігова. Масштабні руйнування змусили фахівців докорінно переглянути попередні плани розвитку міста. Відтак основним завданням відбудови було зробити м. Чернігів благоустроєним, мальовничим містом, яке б повністю відповідало соціально-побутовим і культурним потребам населення¹²³.

Відтак у рамках реалізації цього проекту за дорученням Управління у справах архітектури при РНК УРСР до Чернігова прибула спеціальна комісія Державного інституту проектування міст на чолі з головним архітектором проекту Н. Панчук. Комісія склала картограму руйнування міста, визначила першочергові завдання відбудови і внесла пропозиції щодо змін до генерального плану проектування міста, який було складено до війни¹²⁴. Прикметно, що, за інформацією преси, враховувалася і думка громадськості, оскільки на балконі приміщення Чернігівського облвиконкому було вивішено художній ескіз майбутнього м. Чернігова для загального перегляду¹²⁵.

Крім заходів архітектурно-планувального характеру велике значення надавалось здійсненню правильної житлової забудови на основі генерального плану реконструкції міста. Завдання полягало в тому, щоб забудова не мала стихійного характеру. Так, у центрі міста поруч із багатопверховими будинками не можна було допускати одноповерхових споруд, необхідно було провадити будівництво згідно з правилами та за типовими проектами будинків¹²⁶.

Звісно ж, відбудова міста потребувала значної мобілізації трудових ресурсів і максимального напруження сил. Тому влітку 1944 р., за інформацією

¹²³ Генеральний план відбудови і реконструкції Чернігова. *Деснянська правда*. 19 травня 1945. № 98. С. 2.

¹²⁴ Проектування відбудови Чернігова. *Деснянська правда*. 6 червня 1944. № 112. С. 1.

¹²⁵ Ескіз нового Чернігова. *Деснянська правда*. 15 вересня 1945. № 182. С. 4.

¹²⁶ Питання відбудови і реконструкції Чернігова. *Деснянська правда*. 28 червня 1944. № 128. С. 2.

«Деснянської правди» чернігівський міський комітет КП(б)У і виконком міськради ухвалили рішення про організований вихід колективів установ і підприємств на відбудову по два дні на місяць у робочий час за графіком з розрахунку, з відпрацюванням цього часу у вихідні дні¹²⁷.

В умовах, коли переважна більшість чоловіків були мобілізовані до лав діючої армії, активну участь у відбудові міста брали жінки. Через брак чоловічої робочої сили жінки вимушені були освоювати чоловічу роботу. Одна з мешканок Чернігова, що освоїла професію теслі, в інтерв'ю місцевій пресі сказала: *«Я ніколи не тримала у руках теслярських інструментів, але коли чоловіки на фронті б'ють фашистських гадів, невже ж ми будемо сидіти, склавши руки, чекаючи поки вони повернуться? Тому я вирішила стати теслярем і організувала бригаду з жінок»*¹²⁸.

Б) *Благоустрій міста.* У контексті відбудови та впровадження оновленого генерального плану розвитку м. Чернігова важливе місце на шпальтах місцевої преси відводилося питанням благоустрою міста та розвитку міської інфраструктури. Вирішення цих питань потребувало значних зусиль міської влади, а проблема постійно перебувала в колі уваги преси, оскільки непорядкованість та антисанітарія загрожували виникненню інфекційних захворювань. В періодичній пресі зафіксовано поширення в місті чуток про потрапляння до водогону бруду з каналізаційних труб влітку 1945 р., що спровокувало отруєння та шлункові захворювання населення.

Місцева влада категорично спростовувала такі чутки. Причину негараздів вона вбачала у відсутності технічного контролю у водному господарстві, через що водоконтрольні шахти перебували у незадовільному стані. Найкращим засобом запобігти забрудненню води вважався пуск водогону на повну потужність, над чим і працювали працівники комунгоспу: *«Якщо у водогінних трубах не буде пустоти, не буде в них одливу води назад, тоді жодний бруд не зможе туди потрапити»*.

¹²⁷ На відбудові Чернігова. *Деснянська правда*. 2 липня 1944. № 131. С. 2.

¹²⁸ У боротьбі за відродження господарства і культури міста. *Деснянська правда*. 22 лютого 1944. № 37. С. 1.

Тим не менше, публікація у пресі спровокувала належну реакцію міської влади, оскільки Державна санітарна інспекція постановила найпершим обов'язком керівників водоканалу забезпечити очистку всіх водоконтрольних шахт від гною, утеплювати їх тирсою або соломною чи сіном, встановити «охоронні зони», налагодити технічний контроль над роботою водогінного господарства. Воду у м. Чернігові почали хлорувати і рекомендували вживати тільки кип'ячену, оберігаючи себе від різних шлунково-кишкових захворювань¹²⁹.

Крім того, журналісти порушували у своїх публікаціях питання доступу містян до якісної чистої води. *«Візьмемо, наприклад, район на північ від П'яти кутів. ... населення має в своєму розпорядженні тільки звичайні колодязі (не артезіанські – авт.), які не забезпечують в повній мірі потреби району, бо водні ресурси цих колодязів надто мізерні. Місцевість тут висока, і багаті водою підземні шари залягають дуже глибоко, на артезіанській глибині. В суху погоду доводиться ходити по воду до сусідніх районів за кілометр, а іноді навіть мандрувати на Стрижень чи на Десну, бо колодязі вичерпують вщент ще зранку. Таке становище викликає справедливе невдоволення населення»¹³⁰.*

Звертали увагу дописувачі чернігівських газет і на дійсно кричущі випадки негараздів у водному господарстві міста, що потенційно загрожувало спалахами інфекційних захворювань. *«Через нестачу коштів в зимовий період водоконтрольні шахти утеплювались гноєм, що призводило до забруднення води. «Не пий сирої води» – цей санітарний заклик став популярним і дуже важливим правилом, що охороняв здоров'я людини від різних шлунково-кишкових захворювань». ... «З колодязя одного разу труп кішки витягли відром. Біля колодязя є яма, повнісінька з дощів води, забруднена качками і свинями, тече вона туди»¹³¹.*

Очевидно, публікації у пресі мали свій позитивний ефект, оскільки зрештою водоканал зобов'язав керівників всіх установ, підприємств, приватних

¹²⁹ Привести до ладу Чернігівське водогінне господарство. *Деснянська правда*. 28 листопада 1945. № 234. С. 2.

¹³⁰ Водопостачання околиць нашого міста. *Деснянська правда*. 6 жовтня 1945. № 197. С. 4.

¹³¹ . Про чистоту. *Деснянська правда*. 3 жовтня 1944. № 197. С. 2

осіб проводити впорядкування свого водогінного господарства, очищувати від бруду і сміття шахти; робити покривки для шахт та стежити за тим, щоб вони були закриті; утеплити і відремонтувати труби та водорозбірні колонки, крани та вентиля. Абонентські водогони, які були виявлені в незадовільному стані, водоканал погрожував виключити з водогінної мережі¹³².

Іншою актуальною проблемою, котра знайшла відгук на шпальтах газет, стало питання озеленення міста і збереження зелених насаджень. Проблема набула гостроти з огляду на той факт, що через брак пасовиськ міське населення, котре тримало домашню худобу, нерідко випасало її на міських вулицях, в садах, парках і скверах, на посіяних приватних городах, незважаючи на існуючі заборони та наказ тримати її на стійловому утриманні або проводити по місту до відведених пасовиськ на налігачах. Так, в міській газеті згадувалось про нищення чужих городів свійською худобою¹³³. Відтак автори наголошували на необхідності збереження посаджених дерев, кущів та квітів від знищення худобою та людьми¹³⁴.

До сюжетів, пов'язаних із благоустроєм міста, також можна віднести інформацію про впровадження регулярного автобусного руху в Чернігові, котрий був відкритий 26 листопада 1945 р. Автобус курсував від заводу «Жовтневий молот» до Обкому КП(б)У з 7 до 19 год¹³⁵.

В) Забезпечення товарами першої необхідності. Ця проблема в останні воєнні роки особливо перебувала в колі уваги чернігівських журналістів, оскільки постійно відчувався брак харчів і товарів першої необхідності. Відтак колектив газети «Деснянська правда» звертав увагу на стан об'єктів торгівлі та звертав увагу на супутні проблеми. Так, журналісти відзначали, що, базарні площі міста були не об'лаштовані і торгівля на них організовувалась переважно стихійно. На центральній базарній площі м. Чернігова в перші післявоєнні роки мало було столів і ларів. Продаж товарів провадився переважно з рук або з возів. Відсутній був санітарний нагляд за продуктами, що продавались,

¹³² Водоканал доводить до відома. *Деснянська правда*. 11 жовтня 1944. № 203. С. 2.

¹³³ За пограбу городів треба карати. *Деснянська правда*. 14 липня 1945. № 130. С. 3.

¹³⁴ Озеленення міста. *Деснянська правда*. 28 квітня 1944. № 84. С. 2.

¹³⁵ Автобусний рух в Чернігові. *Деснянська правда*. 28 листопада 1945. № 234. С. 2.

особливо за молоком і м'ясом. Не було встановлено певних місць для продажу окремих продуктів. Мешканцям доводилось блукати по всьому ринку у пошуках необхідного товару. Там, де продавали молоко, можна було натрапити і на тютюн, і на насіння, і на моркву. На весь базар були лише одні ваги для зважування продуктів, біля яких завжди збиралася велика черга¹³⁶.

Також журналісти звернули увагу і на поширення негативних явищ, наприклад, нелегальної торгівлі, бартеру, спекуляцій, що було логічним наслідком товарно-грошових відносин в умовах військового стану. *«Брак товарів та їх висока вартість створили особливу субкультуру «торгівлі без грошей»: продукти, картки, одяг ставали своєрідною валютою. Люди вимінювали цінні речі або пайкові продукти чи самі картки на необхідні товари, хоча офіційно товарообмін на ринку суворо заборонявся. Поширювалась спекуляція, коли куплене по державних цінах, тут же перепродувалось дорожче»*¹³⁷.

Звернули вони також увагу і на розповсюдження нелегальної торгівлі, оскільки центральний базар в 1943–1945 рр. працював до 18 години, що створювало певні незручності для робітників, у яких робочий день тривав до 18–19-ї години. Відтак, часто виникав вечірній стихійний ринок за межами базарної площі: *«Рівно о 18 годині помічник коменданта чернігівського центрального базару обходив площу з краю до краю, старанно свистів і сповіщав, що пора кінчати базар. Ларі нашвидку припиняли торгівельні операції, павільйони порожніли, столи очищались від молочних продуктів, фруктів, овочів. Зникали кошики з насінням, мішки з морквою. День організованої базарної торгівлі закінчувався. І починався новий базар. Тут же, на тротуарах, біля коробки зруйнованого універмагу, створювався вузький коридор. По краях його вишикувались кошики, мішки, відра, глечики, тарілки з молочними продуктами, овочами, фруктами, насінням і махоркою. Люди тиснулись, повз цей базар швидко проносились машини, снували підводи, здіймалася курява. Пил вкривав продукти. О 18–19 годині службовці і*

¹³⁶ Впорядкувати базари. *Деснянська правда*. № 63. 29 березня 1944. С. 2.

¹³⁷ По нашій області. *Деснянська правда*. 1945. 16 жовтня. № 204. С. 4

робітники повертались з роботи додому. Їх попит і поспішали задовольнити ініціативні і винахідливі торговці, що створювали імпровізований ринок біля передчасно закритого базару». Після таких дописів у газеті торгівля на базарах і у ларях та на спеціально відведених столах була подовжена до 20 години, а торгівлю поза межами ринку заборонено¹³⁸.

Отже, інформаційне наповнення газет м. Чернігова повністю відповідало реаліям військової доби. Провідне місце в газетних публікаціях належало офіційній інформації, що включала публікацію зведень радянського інформбюро про ситуацію на фронті. Разом з тим, основну масу публікацій становили статті на життєво важливу для містян тематику, що стосувалася відбудови міста та розвитку його інфраструктури. Слід відзначити, що в цей час завдяки критичним дописам у пресі ЗМІ перетворилися на механізм певного впливу на місцеві органи влади. Висвітлення у статтях певних побутових негараздів сприяло активізації зусиль міської влади щодо їх ліквідації.

¹³⁸ Два базари. *Деснянська правда*. 1944. 28 серпня. № 171. С. 2.

ВИСНОВКИ

Аналіз наявної наукової літератури засвідчив значний інтерес вітчизняної наукової спільноти до проблем функціонування засобів масової інформації під час Другої світової війни. До найважливіших обставин, які посилюють інтерес до порушеної в бакалаврській роботі проблеми, належать розширення кола проблем, які стосуються соціальних аспектів життя суспільства під час війни, в тому числі й діяльності ЗМІ. Посилення уваги до роботи друкованих періодичних видань і радіо спричинила російська агресія 2022 р., під час якої засобам масової інформації відводиться провідна роль як джерелу формування суспільної думки.

Відтак ці обставини зумовили зростання інтересу до роботи ЗМІ м. Чернігова під час Другої світової війни 1939–1945 рр. Окремі аспекти цієї проблеми знайшли відображення в студіях І. Азарх, Г. Греченка, Т. Дорохіної, О. Кіріченко, В. Негоди, О. Носенка та багатьох інших дослідників. Проте актуальним на сьогодні залишається питання узагальнення розрізнених даних і створення цілісної картини діяльності радянських та нацистських ЗМІ м. Чернігова на різних етапах війни.

Джерельну базу дослідження становлять передусім матеріали періодичної преси м. Чернігова доби Другої світової війни. Провідне місце серед них займають інформаційні публікації в радянських газетах – «Більшовик» (з 1943 р. – «Деснянська правда»), «Молодий комунар», «На бойовому посту», «Придеснянський колгоспник» та «Стахановець транспорту». Серед періодичних видань доби нацистської окупації важливе місце належало чернігівським виданням «Українське Полісся» (в 1943 р. деякий час мало назву «Чернігівський кур'єр», «Український кур'єр»). Додаткове значення при написанні роботи мали інформаційно-пропагандистські матеріали та зображальні джерела. Використання загальнонаукових та конкретно-історичних принципів і методів дослідження дозволило вирішити дослідницькі завдання і досягнути поставленої в роботі мети.

Основною передумовою становлення преси в м. Чернігові в передвоєнний період стало утворення та подальші зміни в адміністративно-територіальному устрої Чернігівської області протягом 1930-х рр. Становлення місцевого самоврядування спричинило появу друкованих органів, котрі обслуговували запити правлячої більшовицької партії. На початковому етапі Другої Світової війни вони формували інформаційне наповнення, котре відповідало директивним вказівкам органів більшовицької влади. Воно залежало від наявної зовнішньополітичної ситуації, зумовлювалося чинністю пакту Молотова-Рібентропа від 23 серпня 1939 р., що зумовлювало обережну оцінку ситуації на фронтах війни. Водночас у відображенні місцевих подій газети Чернігова продовжили довоєнну інформаційну політику – пропагування успіхів соціалістичного будівництва у промисловій сфері та на селі, посилення обороноздатності держави, боротьбу з різноманітними «ворогами народу». У переддень Другої світової війни новим інноваційним способом донесення інформації до містян стало радіомовлення. Станом на 1939 р. воно стало порівняно доступним і масовим джерелом інформації для мешканців Чернігова. З початком радянсько-німецької війни колективи газет та радіомовлення змушені були тимчасово призупинити свою діяльність, співробітники були мобілізовані на фронт або евакуйовані, і в таких умовах продовжували свою професійну діяльність.

В період тимчасової нацистської окупації «нова влада» в рамках реалізації нацистської окупаційної політики формувала інформаційну стратегію шляхом створення мережі підконтрольних друкованих ЗМІ. У м. Чернігові до таких належала газета «Українське Полісся», штат постійних працівників і дописувачів якої становили представники української інтелігенції, близькі до націоналістичного руху опору. Вони сприйняли дозвіл на розбудову легальної української преси як шанс для пропаганди ідеї відродження й розбудови української державності. Натомість нацистська влада достатньо швидко, запровадивши цензурні обмеження, взяла під контроль діяльність редколегій. Відтак усі напрямки інформаційної політики газет – від офіційної інформації до

матеріалів розважального характеру – несли на собі виразний відбиток нацистської ідеології, вихваляння нового порядку.

Після звільнення Чернігова на завершальному етапі Другої світової війни радянська влада, розуміючи ідеологічне значення ЗМІ, приклала значних зусиль щодо якнайшвидшого відновлення діяльності радянських газет. Провідну роль відігравала «Деснянська правда», решта відігравала дещо другорядне значення. До основних напрямків інформаційної політики на цьому етапі належала офіційна інформація, яка стосувалася перш за все подій на фронті. Другий важливий напрямок складала інформація про відбудову та економічний розвиток міста, яка стосувалася питань відновлення підприємств та інфраструктури, благоустрою та планування розвитку Чернігова, вирішення проблем життєдіяльності обласного центру. З об'єктивних обставин військового часу питанням розвитку гуманітарної сфери приділялося дещо менше уваги, але питання розвитку культури не були проігноровані. Друковані органи ЗМІ перетворювалися таким чином на впливовий чинник суспільного життя, а критичні публікації змушували органи влади реагувати і вживати заходів щодо ліквідації негативних явищ життя.

Порівняння радянських та нацистських ЗМІ Чернігова періоду Другої світової війни дозволяє виявити їх спільні та відмінні риси. Для обох режимів в інформаційній політиці характерним є провідний вплив ідеології та пропаганди, впровадження цензури та контроль за публікаціями. Водночас із тактичних міркувань нацисти допускали загравання з українським націоналістичним рухом і публікації на українську патріотичну тематику. Натомість у радянській пресі українська патріотична тематика була суворо контрольована, дозована, а з завершенням війни взагалі згорнута.

ДЖЕРЕЛА

1. Автобусний рух в Чернігові. *Деснянська правда*. 28 листопада 1945. № 234. С. 2.
2. Бактеріологічний інститут працює. *Українське Полісся*. 23 листопада 1941 р. Ч. 7. С. 2.
3. Баран-Бутович С.Г. Наші християнські свята. *Українське Полісся*. 4 січня 1942. № 2. С. 2.
4. Баран-Бутович С. Рік відбудовної роботи в галузі освіти та культури. *Українське Полісся*. 9 вересня 1942 р. Ч. 101 (120). С. 2.
5. Вербицький М. Шаховий матч. *Український кур'єр*. 7 серпня 1943 року. №16. С. 4.
6. Веселий куточок. *Чернігівський кур'єр*. 10 лютого 1943 року. С. 4.
7. Веселий куточок. *Чернігівський кур'єр*. 21 лютого 1943 року. С. 4.
8. Відкриття агрономічних шкіл. *Українське Полісся*. 25 вересня 1942 р. Ч. 107 (126). С. 2.
9. Відкриття Міської бібліотеки та читальні в м. Чернігові. *Український кур'єр*. 18 липня 1943 року. № 10. С. 4.
10. Водоканал доводить до відома. *Деснянська правда*. 11 жовтня 1944. № 203. С. 2.
11. Водопостачання околиць нашого міста. *Деснянська правда*. 6 жовтня 1945. № 197. С. 4.
12. Ворог людства. *Українське Полісся*. 23 листопада 1941 р. Ч. 7. С. 1.
13. Впорядкувати базари. *Деснянська правда*. № 63. 29 березня 1944. С. 2.
14. Генеральний план відбудови і реконструкції Чернігова. *Деснянська правда*. 19 травня 1945. № 98. С. 2.
15. Говорить вояк. *Українське Полісся*. 6 листопада 1941 року. Ч. 2. С. 2.
16. Гумор. *Український кур'єр*. 19 травня, 1943 року. С. 2.
17. Гумор. *Український кур'єр*. 9 червня 1943 року. С. 3.
18. Гумор. *Український кур'єр*. 4 вересня 1943 року. С. 4.

19. Гуцев. Наші перспективи. *Українське Полісся*. 6 вересня 1942 р. Ч. 100 (119), С. 1.
20. Даніч В. На будівництві мосту. *Українське Полісся*. 20 березня 1942 р. Ч. 33 (52). С. 2.
21. Два базари. *Деснянська правда*. 1944. 28 серпня. № 171. С. 2
22. День більшовицької преси. *Більшовик*. 8 травня 1936 р. С.1.
23. День більшовицької преси в районах області. *Більшовик*. 8 травня 1939 р. С. 4.
24. До другої річниці визволення Києва. *Український кур'єр*. 4 вересня 1943 року. № 24. С. 4.
25. До роковин з дня визволення. *Українське Полісся*. 6 вересня 1942 р. Ч. 100 (119), С. 1.
26. До читачів. *Українське Полісся*. 2 листопада 1941 р. Ч. 1. С. 2.
27. Допомога родинам громадян, що виїхали працювати до Великонімеччини. *Український кур'єр*. 22 червня 1943 року. № 4, С. 4.
28. Дюбко П.Л. Відозва. *Українське полісся*. 5 квітня 1942 р. Ч. 39 (58). С. 1.
29. Дюбко. Наказ № 26 по Районній Управі Чернігівщини. *Українське Полісся*. 20 березня 1942 р. Ч. 33 (52). С. 2.
30. Дюбко, Притула. До всіх інспекторів освіти та завідувачів шкіл Чернігівського району. *Українське Полісся*. 20 березня 1942 р. Ч. 33 (52). С. 2.
31. Ескіз нового Чернігова. *Деснянська правда*. 15 вересня 1945. № 182. С. 4.
32. З церковної хроніки. *Український кур'єр*. 24 серпня 1943 року. № 21. С. 4.
33. За потраву городів треба карати. *Деснянська правда*. 14 липня 1945. – № 130. С. 3
34. Завдання агрономів. *Українське Полісся*. 4 березня 1942 р. Ч. 26 (45) С. 1.

35. Заклик до патріотів. *Українське Полісся*. 21 серпня 1942 р. Ч. 94 (113).
С. 1.
36. Исаев Б. Радиофікція. *Красное знамя*. 3 липня 1923 р. С. 4.
37. Карикатура. *Українське Полісся*. 14 січня 1942 р. Ч. 6 (25). С. 1.
38. Карикатура. *Українське Полісся*. 28 січня 1942 р. Ч. 12 (31). С. 2.
39. Карикатура. *Українське Полісся*. 8 лютого 1942 р. Ч. 16 (35). С. 1.
40. Карикатура. *Українське Полісся*. 15 лютого 1942 р. Ч. 19 (38). С. 1.
41. Карикатура. *Українське Полісся*. 8 березня 1942 р. Ч. 28 (47). С. 2.
42. Козленко. Про сучасну українську школу. *Українське Полісся*.
28 січня 1942 р. Ч. 12 (31). С. 2.
43. Кулик М. По Чернігівському району. *Український кур'єр*. 4 серпня
1943 року. № 15. С. 4.
44. Лист з Німеччини. *Українське Полісся*. 3 червня 1942 р. Ч. 62 (81).
С. 1.
45. Листи з Німеччини. *Чернігівський кур'єр*. 3 березня 1943. № 17 (175).
С. 4.
46. На відбудові Чернігова. *Деснянська правда*. 2 липня 1944. № 131. С. 2.
47. На мебельній фабриці. *Українське Полісся*. 6 листопада 1942. Ч. 2.
С. 1.
48. Ніжинська художня виставка має великий успіх. *Український кур'єр*.
18 липня 1943 року. № 10. С. 4.
49. Новая радиостанція на Черниговщине. *Красное Знамя*. 1921.
19 ноября. № 258. С. 2.
50. Новий завод. *Українське Полісся*. 6 листопада 1942. Ч. 2. С. 1.
51. Новини Чернігова. *Українське Полісся*. 19 листопада 1941 р. Ч. 6. С. 2.
52. Новицький. Радіофікація міста Чернігова. *Червоний Стяг*. 16 грудня
1927. № 588 (1481). С. 4.
53. Оголошення. *Українське Полісся*. 27 лютого 1942 р. Ч. 24 (43). С. 2.
54. Оголошення. *Українське Полісся*. 4 березня 1942 р. Ч. 26 (45). С. 2.
55. Оголошення. *Українське Полісся*. 6 січня 1943 р. Ч. 2 (160). С. 4.

56. Озеленення міста. *Деснянська правда*. 28 квітня 1944. № 84. С. 2.
57. Організація «Просвіт». *Українське Полісся*. 23 листопада 1941 р. Ч. 7. С. 2.
58. Перейменування вулиць. *Українське Полісся*. 23 листопада 1941 р. Ч. 7. С. 2.
59. Питання відбудови і реконструкції Чернігова. *Деснянська правда*. 28 червня 1944. № 128. С. 2.
60. По нашій області. *Деснянська правда*. 1945. 16 жовтня. № 204. С. 4
61. Поліський Ф. «В столиці України». *Українське Полісся*. 6 листопада 1941 року. Ч. 2. С. 2.
62. Поліський Ф. Шануймо рідну мову. *Українське Полісся*. 23 листопада 1941 р. Ч. 7. С. 2.
63. Привести до ладу Чернігівське водогінне господарство. *Деснянська правда*. 28 листопада 1945. № 234. С. 2.
64. Примак В. Відродження. *Українське Полісся*. 6 вересня 1942 р. Ч. 100 (119), С. 2.
65. Приходько. Культурне життя Чернігова. *Українське Полісся*. 10 грудня 1941 р. Ч. 14. С. 2.
66. Про чистоту. *Деснянська правда*. 3 жовтня 1944. № 197. С. 2.
67. Проектування відбудови Чернігова. *Деснянська правда*. 6 червня 1944. № 112. С. 1.
68. Прокопик І. Подяка Великонімеччині за визволення. *Українське Полісся*. 9 вересня 1942 р. Ч. 101 (120). С. 2.
69. Ребенок Г. До праці, українське вчительство! *Українське Полісся*. 21 січня 1942 р. Ч. 9 (28). С. 1.
70. Ремонт шкіл. *Українське Полісся*. 19 листопада 1941 р. Ч. 6. С. 2.
71. Рідна мова в українській школі. *Українське Полісся*. 1 лютого 1942 р. Ч. 13 (32). С. 2.
72. Річниця героїв Базара. *Українське Полісся*. 23 листопада. 1941 р. Ч. 7. С. 2.

73. Розпорядженні німецької поліції зовнішнього порядку в Чернігові від 28 березня 1942 року. *Українське Полісся*. 29 березня 1942 р. Ч. 36 (55). С. 1

74. Рогач І. Вічний дух української людини. *Українське Полісся*. 19 листопада 1941 р. Ч. 6. С. 1.

75. Селянський банк. *Українське Полісся*. 23 листопада 1941 р. Ч. 7. С. 2.

76. У боротьбі за відродження господарства і культури міста. *Деснянська правда*. 22 лютого 1944. № 37. С. 1

77. У Чернігові. *Більшовик*. 27 червня 1935. № 45 (745). С. 4.

78. Ф.П. Будуймо свою державу. *Українське Полісся*. 22 листопада 1942 р. Ч. 8. С. 2.

79. Федоров О.Ф. Підпільний обком діє. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1960. 831 с.

80. Чепурний. Дитячі садки в місті. *Український кур'єр*. 7 серпня 1943 року. № 16. С. 4.

81. Чигирин І. Прапор піднято. *Українське Полісся*. 6 листопада 1941 року. Ч. 2. С. 2.

82. Ярошенко П. Дорога редакція! *Український кур'єр*. 10 липня 1943 року. № 8. С. 4.

ЛІТЕРАТУРА

83. Азарх І. Газета «Українське Полісся» як джерело вивчення процесу дебільшовизації Чернігівщини 1941–1943 рр. *Сторінки воєнної історії України: збірник наукових статей*. Київ, 2016. Вип. 18. С. 8–27. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Sviur_2016_18_3

84. Газети України 1941–1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / авт.-уклад.: Н. Ф. Самохіна (кер.), Т.О. Борисенко, О. С. Залізнюк, О. С. Лук'янчук; ред.-бібліографи: Н. Ф. Криворучко, О. С. Лук'янчук; НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. Київ: НБУВ, 2008. 567 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001846>

85. Гандрабура Н. Україномовна окупаційна преса як джерело з історії нацистської експлуатації населення України (1941–1944 рр.) *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. XXXVIII. С. 338–342.

86. Гончаренко О. Давньоруська історія в ідеологічному обґрунтуванні політики Голокосту в Україні. *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2005. Вип. 16. С. 266–271.

87. Гончаренко О. До питання про окремі проблеми застосування «етнографічної» тематики у практиці нацистської окупаційної пропаганди в Україні (на прикладі генерального округу «Київ») / *PEREYASLAVIKA: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2009. Вип. 3 (5). С. 78–82.

88. Гончаренко О. Нацисти і «арійське населення» окупованих територій України: до питання про основу формування колаборації. *Голокост і сучасність*. 2003. № 5 (11). С. 14–17.

89. Гончаренко О. Особливості нацистської пропаганди в окупованій Україні (1941–1944 рр.). *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. пр.* / Ред. кол.: С.І. Світленко (відп. ред.) та ін. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2006. Вип. 4. С. 114–121.

90. Гончаренко О. Переяславська Рада та її наслідки в контексті нацистського окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.). *Переяславська Рада 1654 року: історичне значення та політичні наслідки: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2004. С. 173–182;

91. Гончаренко О. Політика сталінського режиму щодо українського селянства в інтерпретації нацистської пропаганди на території Рейхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). *Український селянин: Зб. наук. праць* / За ред. А.Г. Морозова. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2005. Вип. 9. С. 214–219.

92. Гончаренко О., Іваненко А. Тематика історії українського козацтва в нацистській окупаційній пропаганді в Україні (1941–1944 рр.): теорія і

практика. *Історія української науки на межі тисячоліть*: Зб. наук. праць / Відп. редактор О. Я. Пилипчук. К., 2007. Вип. 30. С. 47–58.

93. Гончаренко О. «Юдео-більшовизм» як модель ідеологічної обробки місцевого населення райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). *Військово-історичний меридіан*. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 4 (6) / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Ін-т історії України НАН України. К., 2014. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Honcharenko_Oleksii/Yudeo-bilshovyzm_jak_model_ideolohichnoi_obrobky_mistsevoho_naselennia_raikhskomisariatu_Ukraina.pdf

94. Гончаренко О. Голодомор 1932–1933 років в Україні та практична діяльність адміністрації райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.): постановка проблеми/ Голодомор – геноцид 1932-1933 в Україні [Текст] = Hungertsnote in der Ukraine 1932-1933: зб. наук. пр. / за заг. ред. Д. Блохин; Нім.-укр. наук. об'єдн. ім. проф. Ю.Блохина. Полтава: ТОВ «АСМІ» [та ін.], 2009. 288 с.

95. Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.С. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. / НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2014. 151 с.

96. Греченко Г. Чернігівщина на шпальтах окупаційних газет (1941–1943 рр.). *Сіверянський літопис*. 1999. № 2 (26). С. 81 – 102.

97. Гриневич В. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр. Київ–Дніпропетровськ: «Ліра», 2012. 508 с.

98. Довідник адмінтерподілу УРСР на 15 грудня 1935 року. Київ: Видавництво ЦВК УСРР «Радбудівництво і право», 1936. 227 с.

99. Дорохіна Т., Рябус Л. Редакція газети «Українське Полісся» в Чернігові у період німецької окупації 1941–1943 рр. *Сіверянський літопис*. 2018. № 5. С. 183–188.

100. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів: Видавництво НТШ, 1991. 230 с.
101. Івлєв І.О., Юденков А.Ф. Контрпропаганда підпільників і партизанів на окупованій радянській території (1941–1944 рр.). *Український історичний журнал*. 1985. № 6. С. 42–48.
102. Кіріченко О.М. «Вісті Остерщини» як джерело історії Чернігівщини періоду нацистської окупації (1941–1943 рр.). *Сіверянський Літопис*. 2020. № 5(155). С. 93–98.
103. Кіріченко О.М. Газета «Вісті Прилуччини» як історичне джерело з історії Чернігівської області. *Сіверянський Літопис*. 2019. № 3 (147). С. 134–139.
104. Кіріченко О. Діяльність засобів масової інформації Чернігівщини в період окупації 1941–1943 рр. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Міністерство науки і освіти України. Чернігів, 2021. 291 с.
105. Кіріченко О.М. Життя Ніжинщини в період окупації на шпальтах газети «Ніжинські вісті». Повсякденність Другої світової війни 1939–1945 рр.: Матеріали XI Міжнародної наукової Інтернет-конференції. URL: <http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/7021/1>.
106. Кіріченко О.М. Роль легальної преси в національно-культурному житті Чернігівщини періоду німецької окупації 1941–1943 рр. *Військово-науковий журнал «Propaganda in the World and Local Conflicts»*. 2019. № 6 (2). С. 77–82. (Словаччина).
107. Кіріченко О. М. Церковне життя Чернігівщини у період німецької окупації за матеріалами преси. *Сіверянський Літопис*. 2020. № 1 (151). С. 138–143.

108. Коваль М.В. Общественно-политическая жизнь трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. К. : Наукова думка, 1977. 203 с.

109. Коваль М.В. У битві з фашизмом. Київ: Видавництво АН УРСР, 1964.

110. Коваль М.В. Фашистская политика духовного, морально-политического подавления населения Украины и ее крах (1941–1944). *Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны*; Сб. науч. тр. К. : Наукова думка, 1988. С. 157.

111. Коляструк О. Преса УРСР в контексті політики українізації (20–30-ті роки ХХ ст.). Автореферат ... дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2003.

112. Курилишин К.М. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси: монографія. Львів: Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, 2010. 328 с.

113. Левченко Ю.І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.: Дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01. Історія України. Київ, 2015. 319 с.

114. Мальчевський І. Українська преса під німецькою окупацією. *Назов Києва: Український націоналізм у II світовій війні*: Зб. статей, спогадів і документів. Торонто; Нью-Йорк, 1985. С. 291–295.

115. Негода В. Життя в окупованому Чернігові за публікаціями газети «Українське Полісся». *Скарбниця української культури: Збірник наукових праць*. Чернігів 2012. Вип. 14. С. 197–205.

116. Николишин С. Культурна політика большевиків і український культурний процес : публіцистичні рефлексії. Б. м.: На чужині, 1947. 119 с.

117. Носенко О. Періодична преса часів окупації Чернігівщини 1941–1943 рр. *Сіверянський історичний архів: Науковий щорічник*. Чернігів : КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2014. Вип. 3. С. 35–53.

118. Охріменко О. Рівно 75 років тому у Чернігові запрацював перший радіовузол. *Деснянська Правда*. 18 листопада 2003. № 134. (27054) С. 2.
119. Рейд у вічність / Загал. редак. Романа Ковалю. Київ: Діокор, 2001. 96 с. URL:<https://libcat.ru/knigi/nauka-i-obrazovanie/istoriya/273531-roman-koval-rejd-u-v-chn-st.html>
120. Смилянская Ю. Пресса оккупационного периода в Украине: создание, структура и предварительный анализ базы данных. *Наукові записки: Збірник*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2006. Серія «Політологія і етнологія». Вип. 31. С. 25–50.
121. Стафійчук И.П. Комсомол Украины в партизанском движении 1941–1944 гг. М., 1968. 96 с.
122. Удалова Т.М. Роль преси та радіомовлення на території України у період Другої світової війни (1939–1945 рр.). *Історичні і політологічні дослідження*. 2013. № 3. С. 112–117.
123. Чайковський І. Українські періодичні видання в Другій світовій війні, 1939–1945 / Ред. і доп. М. Кравчук. Філадельфія: Київ, 1976. 19 с.
124. Чайковський І. Українські періодичні видання за німецької окупації, 1941–1944. *Гомін України (Література і мистецтво)*. 1966. № 7, 16 липня.
125. Черняков Б. Окупаційна преса Райхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2006. № 31. С. 51–68.
126. Черняков Б. І. Періодична преса на окупованій території України. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2005. Т. 18. С. 131–158.
127. Чернякова О. «А мені війна все сниться...» Журналісти «Деснянської правди» на фронтах Другої світової. *Деснянська Правда*. 2020. 7 травня. № 17. С. 3.
128. Яременко В.М. Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в рейхскомісаріаті "Україна" (1941–1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 – Всесвітня історія. Київ, 2008. 19 с.

ДОДАТКИ ДОДАТОК А

Исаев Б. Радиофикация. Газета «Красное Знамя» за 3 липня 1923 року.

РАДИОФИКЦИЯ.

Всем известно, намеченная программа — снабдить ее топливом кампания по радиофикации. Инициатива исходила от ВУЦИК'а, который вознамерился покрыть всю Украину приемных радиостанций. Идея эта горячо подхватывалась. Она нашла соответствующий отклик и у нас. Прошлой зимой Черниговский Губисполком постановил приступить к постройке и установке радиоприемных станций во всех уездных городах.

Как выполнена была эта задача? Какие практические результаты дала проведенная радиофикация? — Этими вопросами до сих пор не удосужился заняться ни наше правительство, ни районный исполком, ни партийный комитет.

Особенно любопытно было бы узнать, насколько успешно выполнена эта задача в Нежине и Конотопе.

Радиоприемники были построены в уезде, Губисполкомом для того, чтобы каждый уезд мог получать рассылаемую по радио политическую информацию и всегда, таким образом, быть в курсе всей политической и хозяйственной жизни страны. Но об этом назначении радиостанции места не упоминается, и существование станций в настоящем виде представляется совершенно непонятным. Во всем прочем нужно указать еще, что установленные радиоприемники чрезвычайно примитивны и слабы.

Возникает ряд серьезных вопросов. Во-первых — зачем понадобилось тратить средства на подобную радиофикацию. Не лучше ли было бы ограничиться усовершенствованием и увеличением одной Черниговской губернской радиостанции? Во-вторых — кто непосредственно несет ответственность за произведенные постройки и установку радиоприемников? И, наконец, в-третьих — почему не удосужился почти за целый год заинтересоваться нашей радиофикацией Госконтроль?

Дело не может быть оставлено в том виде, в каком оно сейчас находится. Нужно тщательно обследовать все радиостанции губернии и решительно заняться упорядочением их. Одновременно надо притянуть к ответственности тех, кому было поручено выполнение задачи по радиофикации Черниговщины.

Целесообразно, если мы хотим сохранить нашу острую нужду в специалистах радиодела, это положение служило бы хорошей основой для работы. Иначе губерния и решительно заняться упорядочением их. Одновременно надо притянуть к ответственности тех, кому было поручено выполнение задачи по радиофикации Черниговщины.

Б. Исаев.

ДОДАТОК Б

Інформація про зафіксовані радіоточки у м. Чернігові.
Газета «Більшовик» за 27 червня 1935 року

ПО ОБЛАСТІ

У м. Острі відкрито колгоспний передживний ярмарок.

* * *

За 20 днів червня ярославська сільськогосподарська (Глухівський район) виплатила 4 тисячі карбованців вирахів по позиках.

* * *

Друга державна пилуцька махоркова фабрика 21 червня виконала програму першого півріччя на 100,2 проц.

У ЧЕРНІГОВІ

За перший день, 23 червня, на передживних базарах продано продукту на 110 тисяч крб. Сільськогосподарських продуктів—на 234 тисячі крб.

* * *

Обласна бібліотека ім. Короленки організувала 10 нових пересуваних бібліотечок для сіл приміської смуги.

* * *

Закінчилась організаційна нарада завідувачів міжрайпромсоюзів.

* * *

У місті на 1 червня цього року зареєстровано 4867 радіоточок.

* * *

Дитяча крамниця міськробкоопу днями одержує велику кількість іграшок.

ДОДАТОК В

Чигирин Іван. «На Україні – по-українському».
Газета «Українське Полісся». 2 листопада 1941 р. Ч. 1. С. 2.

НА УКРАЇНІ – ПО-УКРАЇНСЬКОМУ

Минув другий місяць від часу записання Чернівецьким від більшовицького і комуністичного режиму. Стає рідше й легше на серці, коли в усіх установах та на підприємствах бачим запрошено своїх рідних братів українців. Але разом з тим стає прикро за те, що на вулицях і в будинках (не тільки Рінок, Добрянки, Городаї, Сновськ, а й Чернівці) владять в очі оголошення, попередження, вказівки, писані переважно російською мовою. Часто зустрічаємо в народних установах нові члени: „Запримайте увагу“, „Здесь ходи влі“.

Але це не біда. Кві оті нові люди можна швидко звикти й написати нові українською мовою. Проте те, що на кожному кроці раке виступає московсько-базарна й саранча українська говірка. Поварити її не так легко й швидко.

Де хорить душа? Хто сплюндрував нашу рідну українську мову? За часів царату, а потім і за совєтської Москви скаривала всю ува-

гу на те, щоб кристалізувати українську націю, знищити її культуру, викоринити національний почуття в мого. Москва разом із жидками через органи НКВД загосумувала, так звані „облаги“ українців, кращих змичиці в карету, загнали до Сибіру, в Середню Азію, на острови Сахалін, а найгірше призначили до виправних русифікаторів. Вони старанно виславляли на привабливі місця російські школи, клуби, театри, пресу, вишвишчи в голові нас, що Україна – невід'ємна частина Росії, що українська культура існує з ласки „братньої“ Росії, що українська мова не самостійна, треба розмовляти російською, бо то мова живих пересте, „культурна“, а українська „некультурна, мумія“! І це далося впасти. Чимало слободухів українців піддали під вплив русифікаторів, почали забувати свою рідну мову, поступово набравали „московського розуму“, стали ходити „лішом культурно“, себто втрачали

національну відність і єдиність.

Невдоволю нас змичиці „сми“, досить порадити з вглядом мого, в капелюсі, позад до нього часоденку статтю, написану російською мовою, і заплани себе професором. Ми звернулися до нього з проханням, щоб він професором падали дописував українською мовою. Він зі-коп'я.

Відте... я не повілю українського янча...

Певно, пав професор жинить час в Росії?

— Ну... на Україні, і... сач сать українця...

Коментарі здалі. Такі „професори“ відгину московську „згашану кону“, допиливали „хотіли вононого, чи не хотіли“ русифікаторам дати почуття національної відності українців, перетворити їх на слухливіх рибів московських поневоловачів. Знахідні москалі брали на глум українців, змушались а мого, та з тим, хто мого розмовляв. Деякі українці не тільки обливши свою мову, а навіть змінювали прізвища. Знав я хались од-

ного ювака, звали його Овчар. Прийшов він з села, говорив по українському-гарно, баристо. А оце зустрів і мого не вчу собі: оладича, сач, очі все каже мого – це Овчар, а тоді не та, російсько українська.

— Задатьсь Овчар? – питаю.

— Ні, — каже, — Овчарю.

Не можна спокійно читати совєтське видання українських класиків художньої літератури М. Коцюбинського, І. Франка, П. Мирного та інших. Чимало приклади своєї брудної руки до творів наших письменників жид Канкельсон під псевдонімом Іван Стебун, який кромі до українських видань пав та наукових установах. Жиди та їх подібні блядолами христового ката Сталіна намагались спотворити чудову мову наших письменників, написати ту дивного більше російських слів, засмічуючи нашу мову.

Та «український націоналізм» не впа і не дасть сподом російському ирадобієсію. Сарана в тому, що як ти не кажи, а в його окобі входить на історичну арену молодий прогресив-

ний фактор», — писав колись наш незабутий Михайло Хвильовий. Українська нація живе, ніхто її не збере, не зніщить.

В ці великі дні визволення України завдання всіх наших українців, що павко люблять свою мову, свою вітчизну, бережуть її традиції, працьовати по краще, більше. Прикладом для нас стає велика воїнська нація.

Енергійно творчі буди українці ми бачимо на кожному кроці життя. Наша українська нація працює, здорова, гарцова на довгіми столітня боротьби за незалежність. Вони хоче жити, вільно купати собі шасті – дола.

Для того, щоб це здійснити, треба повести боротьбу за викоринення реакцій повечалення-русифікації. Особливо багато треба конрацьовати на Чернівецькій, реабілітувати в єдиності нас сплюндровану українську мову.

На Україні – по українському! Іван Чигирин.

ДОДАТОК Г

Штатні та позаштатні працівники газети «Українське Полісся».

Ф. Піпа – головний редактор газети. Займався організаційними питаннями редакції, керував усім апаратом працівників, вирішував фінансові питання, приймав матеріали від кореспондентів, віддавав їх літературному редактору та редактору української мови, перевіряв відредагований матеріал і направляв його в друкарню тощо. *«Оттиски газеты для цензуры в ортскомендатуру носил я – Пипа, а так же и Курач»*. Ф. Піпа друкував у газеті власні статті: «Основи життя», «Обличчям на захід», «Урядова особа», «На нараді керівників районів», «Готуємося до Шевченківських свят», «Дорога до щастя», «Імперіалістична московія», «Демократія і більшовизм» (прим. авт. – у Справі виголошено назви 18-ти статей) та ін.;

І. Курач – заступник редактора газети, *«писал статьи, оформлял газету, располагал материал в газете, планировал газету и производил верстку газеты в типографии Курач по своему развитию и грамотности и как газетный работник был сильнее меня (прим. авт. – Ф. Пипи) и по-существу оформление и выпуск газеты производил Курач»*. Статті, які належали І. Курачу: «Обніміте ж брати мої найменшого брата», «Геть большевизм» та ін. Крім статей, І. Курач видав брошуру «На роздоріжжі» та «Збірник українських народних пісень». «К этому сборнику резко националистическое, антисоветское предисловие подписали своими фамилиями «Курач и Пипа»;

П. Карпенко-Криниця (Петро Дмитрович Горбань) – літературний працівник, *«корреспондент по организации материалов по ближайшим районам и селам Черниговской области»*. Писав у газету статті та вірші. Радянську владу не шанував, не приховував проукраїнських настроїв. Навесні 1942 року П. Карпенко-Криниця видав першу збірку віршів «Гримлять дороги». Передмову у збірці підписав Ф. Піпа. У 1942 році П. Карпенко-Криниця виїхав з Чернігова;

І. Тичина – літературний працівник газети. У його обов'язки входило опрацювання кореспонденції, яка надходила в редакцію. Відкорегувавши

матеріал, він передавав його редактору мови. Потім знову його вичитував і віддавав на огляд керівництву редакції. І. Тичина розміщав свої статті в газеті, присвячені арештантам НКВД, ставленню до них у місцях позбавлення волі та умовам їхнього утримання (прим. авт. – І. Тичина до війни був репресований, перебував у засланні «как служитель культа»). Пізніше І. Тичина звільнився з редакції і влаштувався священником у с. Товстоліс Чернігівського р-ну. Його брат – український радянський поет Павло Тичина, громадський та державний діяч, директор Інституту літератури АН УРСР (1936–1939, 1941–1943);

М. Метленко – редактор мови. В її обов'язки входило редагування текстів перед здачею в друкарню та літературне опрацювання надісланих у редакцію листів;

А. Кулиба – секретар редакції. Писав статті побутового характеру;

Ф. Щепанівська – друкарка редакції, друкувала весь матеріал, який направлявся в друкарню;

О. Головченко – завідувач господарством редакції, отримував пайки для працівників редакції, забирав газети з друкарні і видавав їх передплатникам;

Петришина – прибиральниця;

О. Серенко – кур'єр. 10 травня 1942 року разом з Ф. Піпою був арештований «СД» за підозрою у зв'язках з ОУН(Б), через 42 дні звільнений під підписку про заборону виїжджати з міста.

Позаштатні працівники газети «Українське Полісся».

М. Чечітка – позаштатний кореспондент *«по обслуговуванню ближайших районів и сел Черниговской обл. куда он ездил и собирал материалы по вопросам сельского хозяйства»*. Друкував у газеті свої вірші та статті, підписуючись «М. Сільський»;

В. Димніч писав статті про колгоспи, про життя селян Тупичівського району. Під час арешту Ф. Піпи виконував обов'язки головного редактора газети;

В. Єршов писав статті на побутову тематику, підписувався псевдонімом «В. Буряк»;

Прокопін писав статті релігійного характеру; завідував господарською частиною при Єлецькому монастирі;

Ф. Поляков працював у відділі соціального забезпечення міжрайуправи. Писав статті націоналістичного характеру. Перша стаття називалася «Фрагменти з історії України»;

О. Бабич працював завідувачем клубу в м. Мена. Його статті були присвячені роботі клубу та гурткам самодіяльності;

С. Баран-Бутович – завідувач відділом культури і освіти міської управи, подавав у газету статті на історичну тематику націоналістичного характеру, писав про роботу чернігівських культурно-просвітніх закладів;

Г. Ребенок – завідувач відділу просвіти Чернігівської райуправи, пізніше староста міської управи, друкував замітки освітнього характеру.

Джерело: Кіріченко О. Діяльність засобів масової інформації Чернігівщини в період окупації 1941–1943 рр. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Міністерство науки і освіти України. Чернігів, 2021. С. 221 – 223.

ДОДАТОК Д

Матеріали розважального характеру

Кому добре жилось під сонцем сталінської конституції

Українці скрізь тремтіли,
А жиди жерли-їли

З Івана одяг здирали,
А на Мойшу надівали
І „талантом“ величали

«Кому добре жилось під сонцем сталінської конституції.

Українці скрізь тремтіли, а жиди жерли – їли».

Газета «Українське Полісся» за 14 січня 1942 року.

На кого падає вина за сучасну війну.

«На кого падає вина за сучасну війну».
Газета «Українське Полісся» за 8 лютого 1942 року.

«Українське Полісся» за 15 лютого 1942 року.

Всесвітній брехун

«Всесвітній брехун».

Газета «Українське Полісся» за 15 лютого 1942 року.